

LİSÂNUDDİN İBNU'L-HATİB'İN HAYATI, ŞİİRİ VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

Aziz YAVUZ **

Öz

İber Yarımadası, Arapların önderliğinde sekiz asır boyunca Müslümanların çeşitli düzeylerde siyasi hakimiyetlerine sahne oldu. Bu süre zarfında, yarımada, Müslümanlar tarafından “Endülüs” olarak adlandırıldı. Müslümanlar, doğudan beraberinde taşıdıkları kültürel, sosyal, siyasi ve ilmi birikimleriyle Endülüs’de yeni bir medeniyet inşa ettikleri gibi Avrupa’nın da aydınlanmasına önemli katkı sağladılar. Bu zaman periyodunda, çok sayıda şair, alim, edip, hekim, tarihçi, filozof, gezgin yetişti. Bunlardan biri de Endülüs’deki son İslam devleti Nasrîler/Benî Ahmer Emîrliği döneminde (635-1238/897-1492) yaşamış olan Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb'dir. İbnu'l-Hatîb, Endülüs İslam medeniyetinin en görkemli mimari yapılarından olan Nasrîlerin saltanat merkezi olan el-Hamrâ sarayında yürüttüğü katıplık, vezirlik, elçilik gibi başarılı siyasi hizmetleri, tarihçiliği, hekimliği, şairliği ve edebi kişiliğiyle Endülüs'ün son döneminin en seçkin şahsiyetlerindedir. Edebî ilmî ve siyasî birikimiyle Endülüs’de ve Mağrib’te büyük bir üne kavuşan İbnu'l-Hatîb, tüm İslâm dünyasında aynı şöhreti yakaladı. Özellikle tarih, edebiyat ve tıp ilminde telif ettiği eserleriyle başta İspanya olmak üzere Batı ilim ve edebiyat dünyasında büyük bir ilgi görmektedir. Bu çalışmada, onun hayatı, eserleri, edebi kişiliği ve şiiri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap Edebiyatı, İbnu'l-Hatîb, Endülüs, Şiir, Muvaşşah.

THE LIFE OF LISAN AL-DIN IBN AL-KHATIB, HIS POETRY AND LITERARY PERSONALITY

Abstract

The Iberian Peninsula has witnessed the political domination of Muslims on various scales for eight centuries under the leadership of the Araps. During this time, the peninsula was named “Andalusia” by the Muslims. With the cultural, social, political and scientific knowledge they carried with them from east, Muslims contributed significantly to the enlightenment of Europe as they built a new civilization in Andalusia. During this period, many poets, scholars, physicians,

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 31/10/2022, Accepted / Kabul Tarihi: 2/12/2022

* Doktora Öğr. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri/PhD Stud. Dicle University Social Sciences Institute, Basic Islamic Sciences, Diyarbakır, Türkiye, nroniazizyvyz@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7992-5633

* Bu makale, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde devam etmekte olan “Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb'in Hayatı ve Şiirleri” adlı tezden üretilmiştir.

historians, philosophers, travelers were grown up. One of them is Lisan al-Din Ibn al-Khatib who lived in the last Islamic state in the Andalusia the Nasrids/the Beni ahmers emirate period (635-1238/897-1492). Ibn al-Khatib is one of the most distinguished personalities of the last period of Andalusia with his successful political services such as clerkship, viziership, ambassadorship, historiography, medicine, poetry and literary personality, which he carried out in the Alhambra palace, the reign center of the Nasrids, one of the most magnificent architectural structures of the Andalusian Islamic civilization. Ibn al-Khatib, who gained a great reputation in Andalusia and Maghrib with his literary, scientific and political accumulation, achieved the same fame in the whole Islamic world. He attracts great attention in the world of Western science and literature, especially in Spain, with his works that he has written in history, literature and medicine. In this study, his life, works, literary personality and poetry will be emphasized.

Keywords: Arab literature, Ibn al-Khatib, Andalus, Poem, Muwashshah

GİRİŞ

Günümüzde İspanya ve Portekiz devletlerinin hakimiyetlerini sürdürdükleri İber Yarımadası, Emevî Halifesi el-Velîd b. Abdulmelik b. Mervân (ö. 96/715) döneminde Mağrib ve Kuzey Afrika valisi Musa b. Nusayr'ın (ö. 98/717) Târik b. Ziyâd (ö. 102/720) komutasında gönderdiği fetih ordusuyla Müslümanların hakimiyetine girmeye başladı (92/711).¹ Üç yıllık kısa bir süre zarfında neredeyse yarımadanın tamamı Müslümanların hakimiyetine geçti.² Yarımada, Müslümanların hakimiyetine geçmesiyle “el-Endelus” olarak adlandırıldı.³ Endülüs, bu tarihten itibaren sekiz asır boyunca farklı ölçeklerde Müslümanların siyasi hakimiyetlerine sahne oldu. Müslümanlar, doğu İslam dünyasındaki siyasi, sosyal, kültürel birikimlerini oraya taşıyarak parlak bir medeniyet kurmayı başardılar. Batı Hristiyan dünyasının büyük desteği ve Müslümanların iktidar ve çıkar çatışmaları neticesinde bu parlak medeniyet, siyasi çöküşe paralel olarak ihtişamını yitirmeye başladı. Hristiyan krallıklar, XIII. yüzyılın başlarında büyük Reconquista/Yeniden fetih dalgası başlatarak yarımadanın güneydoğu bölgesindeki küçük topraklar dışında Endülüs topraklarının tümünü hakimiyetleri altına aldılar. Geriye kalan bu topraklarda, İber Yarımadası'ndaki son

¹ Ahmed b. Muhammed el-Makkarî el-Tilmisânî, *Nefhu't-îfîb min guşni'l-Endelusi'r-raîf ve zikru vezîrihâ Lisâniddîn İbni'l-Haîfîb*, thk. İhsân Abbas, (Beirut: Daru Sâdır, 1968), 1/229 vd.

² Şevki Dayf, *Aşru'd-duvel ve'l-İmârâti'l-Endelus*, (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.), 16-20; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları (Siyasi Tarih)*, (Ankara: Türkiye Diyanet Yayınları Vakfı, 3. Basım, 2016), 52-57.

³ İber Yarımadası, Müslümanların fethinden önce Iberia, Hesperia ve Vandalisia gibi isimlerle adlandırıldı. Endülüs ismi, genel kabule göre miladi V. yüzyılda İber Yarımadası'nı işgal eden German kabilesi Vandalların yurdu manasına gelen “Vandalos” kelimesinden türetilmiştir. Bu kelime, Müslümanların yarımadayı fethiyle “el-Endelus” şeklinde telafuz edilmeye başlandı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed Heykel, *el-Edebu'l-Endelusi*, (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1985), 13-16.

İslam devleti olan Nasrîler/Benî Ahmerîler Emîrliği kuruldu (635-1238).⁴ Başkenti Gırnâta olan Emîrlik, Endülüs medeniyetinin ilim, kültür ve sanat merkezi haline geldi. Endülüslüler, siyasi, ekonomik tüm baskılara ilmi ve kültürel alanda Endülüs'ün ihtişamını yaşatmaya çalıştılar. Endülüs'ün eşsiz mimari eserlerinden biri olan el-Hamrâ Sarayı, bu döneme aittir. Bu dönemde, Ebû Zekeriya b. Huzeyl (ö. 751/1352), Ebû Abdullah İbnu'l-Fahhar (ö. 752/1353), Ebu'l-Kasım İbn Cuzey (ö. 741/1340), İbn Zümrek/Zemrek (ö. 798/1395?) ve İbnu'l-Ahmer (ö. 803/1404) gibi çok sayıda şair, edip, alim yetişti. Bu dönemin en parlak ve meşhur şahsiyetlerinden biri de Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb'dir. İbnu'l-Hatîb, Gırnâta'daki el-Hamrâ Sarayı'nda katiplik, vezirlik, elçilik gibi önemli siyasi görevlerindeki başarılarının yanı sıra tarih, şiir, tıp ve edebiyat alanlarında temayüz edip altmışa yakın eserler telif etti.

1. Hayatı

1.1. İsmi, Doğumu, Künyesi ve Lakabı

Tam adı Muhammed b. Abdillâh b. Said b. Abdillâh b. Said b. Ali b. Ahmed es-Selmânî, Kurtubî, Tuleytulî, Levşî, Gırnâtî'dir.⁵ Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb, Gırnâta (Granada) şehrinin yaklaşık 55 kilometre batısında, Şenil ırmağının kıyısında yer alan Levşe (Loja) şehrinde 25 Recep 713/16 Kasım 1313'te doğdu.⁶

Onun künyesi Ebû Abdillâh, lakabı ise Lisânuddîn'dir.⁷ İbnu'l-Hatîb "kalem ve kılıç sahibi" olarak nitelendirilen baş vezirlik ve ordu komutanlığı görevlerini bir arada yürütmesiyle "zû'l-vizâreteyn", yakalandığı uykusuzluk hastalığı sebebi ile gecelerini eser telif etmekle geçirmesi ve gündüzleri de devlet işleriyle meşgul olduğu için "zû'l-'umreyn", katledildikten sonra mezarından çıkartılarak tekrar gömülmesi nedeniyle de "zû'l-meyyiteyn" ve "zû'l-kabreyn" gibi lakablarla da anılmaktadır.⁸

⁴ Muhammed Abdillâh 'Înân, *Devletü'l-İslâm fî'l-Endelus nihâyetü'l-Endelus ve târîhu'l-'Arabî'l-munteşirîn*, (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1997), 16 vd.

⁵ Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta fî aḥbâri Gırnâta*, thk. Muhammed Abdillâh 'Înân (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 2. Basım, 1978), 4/439.

⁶ el-Makkarî el-Tilmisânî, *Nefhu't-fîb*, 5/5; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli ' bi-meḥāsini men ba'de'l-karnî's-sâbi'*, (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.) 2/191; Angel Gonzalez Palencia, *Historia de la Literatura Arabigo-Espanola (Târîhu'l-fikrî'l-Endelus)*, çvr. Huseyin Mu'nis, (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1955), 252; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifin*, (Beyrut: Muessesetu'r-Resâle, 1993), 3/440; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, (Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 1983), 6/504; Muhammed Abdunâim Hafâcâ, *el-Edebu'l-Endelusî et-teṭavvur ve't-tecdîd*, (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1992), 633; 'İssâm Kasabcî, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb: Ḥayatuḥu ve fikruḥu ve şî'ruḥu*, (Halep: Mudîretü'l-Kutûb ve'l-Matbû'âtî'l-Câmi'iyye, 1994), 9; Nizamettin Parlak, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb'in Siyasi Kişiliği ve Tarihçiliği*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2012), 1; Câsim el-Ubûdî-Cengiz Tomar, "İbnu'l-Hatîb, Lisânuddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/74-76.

⁷ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, 4/439.

⁸ el-Makkarî, *Nefhu't-fîb*, 5/80; Ebî Abdillâh Muhammed b. Cafer el-Ketânî, *Selvetü'l-enfâs ve muḥâdesetu'l-ekyâs 'an akbere mine'l-'ulemâ' ve's-suleḥâ' bi Fâs*, thk. Muhammed Hamza b. Ali el-Ketânî, (Fas: el-Mevsu'atu'l-Ketâniyye li't-Târîh, ts.), 3/292; Muhammed b. Ebî Bekr et-Tıtvânî, *İbnu'l-Hatîb min ḥilâli kutubihî*, (Tıtvân: Dâru't-tibâ'âtî'l-Mağribiyye, 1954), 1/40-46; Ahmed Hasan Besec, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb: 'Aşruḥu, bî'etuhu, ḥayātuḥu ve âṣāruḥu*, (Beyrut: Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 1994), 31.

1.2. Nesebi ve Ailesi

İbnu'l-Hatîb, aslen Yemen'in Selmân bölgesinden olup büyük Arap kabilesi Kahtânilerdendir.⁹ Bu nisbesi münasebetiyle Batı İslâm dünyasında daha çok "İbnu'l-Hatîb es-Selmânî" olarak bilinir.¹⁰

İbnu'l-Hatîb'in ailesi, Endülüs'ün fethinden sonra Şam'dan Endülüs'e göç etti. Ailenin Yemen'den Şam'a ve oradan da Endülüs'e hangi tarihte göç ettiği tam olarak bilinmemektedir. Aile, önce Kurtuba ardından da Tuleytula (Toledo) şehrine göç etti.¹¹ Orada yaklaşık bir buçuk asır ikamet ettikten sonra Tuleytula şehrine Hristiyan saldırılarının artmasıyla da aile, Levşe (Loja) şehrine göç etmek zorunda kaldı.¹² Oraya yerleşmeden önce "Benu'l-vezîr" olarak tanınan aile, İbnu'l-Hatîb'in büyük dedelerinden ilim erbâbı ve mütedeyyin olan Said'in, Gırnâta şehri ile İşbîlîye (Sevilla) şehrini birbirine bağlayan yol üzerindeki Levşe şehrinin surları altında güzel sesiyle Kur'an-ı Kerim'i okuması ve vaaz vermesi nedeniyle "Benu'l-Hatîb" olarak tanınmaya başladı.¹³ Levşe şehrine yerleşen Said'in ardından hat, tilavet, fıkıh, hesap ve edebiyata vakıf olan oğlu Abdullah, Abdullah'ın oğlu ve aynı zamanda İbnu'l-Hatîb'in dedesi olan Said (ö. 683/1284), ailenin ilmî geleneğini sürdürdüler¹⁴. İbnu'l-Hatîb'in babası Abdullah b. Said es-Selmânî (ö. 741/1340), Endülüs'te dönemin meşhur alimlerinin tedrisatından geçti¹⁵ ve tıp, tarih ve edebiyat ilimlerinde temayüz etti.¹⁶ O, Nasrî Emîri Ebu'l-Velîd I. İsmail (ö. 725/1325) döneminde el-Hamra Sarayı'nda hizmete başladı ve büyük oğlu ile beraber çok sayıdaki Endülüslü alim gibi birleşik Hristiyan ordusu ile yapılan Tarîf Savaşı'nda şehit olana kadar saraydaki bu görevine devam etti (7 Cumâdilülâ 741/29 Ekim 1340).¹⁷ İbnu'l-Hatîb'in annesi veya kaç kardeş oldukları hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır.

Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb'in ne zaman evlendiği ve kaç çocuğunun olduğu da tam olarak bilinmemektedir. O, Mağrib'deki ilk sürgün döneminde (760-763/1359-1362), Selâ şehrinde kaybettiği (6 Zilkade 762/7 Eylül 1361)¹⁸ eşinin vefatından bahsederken, onun geriye küçük kız ve erkek çocuklar bıraktığını söyler ama sayı veya isimleri hakkında ayrıntılı bilgi vermemektedir.¹⁹ İbnu'l-Hatîb'in biyografisinin verildiği

⁹ el-Ketânî, *Selvetu'l-enfâs*, 3/290; Muhammed Abdullah 'Înân, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb: Hayâtuhû ve turâşuhu'l-fikrî*, (Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1968), 29.

¹⁰ Muhammed İbn Gâzî el-'Usmânî, *er-Ravzu'l-hetûn fî ahbâri Miknâseti'z-zeytûn*, thk. Abdulvahab İbn Mansûr, (Rabat: el-Matba'atu'l-Melikiyye, 2. Basım, 1988), 42.

¹¹ Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb, *A'mâlu'l-a'lâm fî men büyi'a kable'l-ihtilâm min mulûki'l-İslâm*, thk. Seyyid Kesrûyî Hasan, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002), 2/16.

¹² İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, 4/439.

¹³ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, 3/387, 4/439-440.

¹⁴ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, 3/387, 4/440.

¹⁵ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, 3/388.

¹⁶ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, 3/388; el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 5/8.

¹⁷ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, 3/391, 4/442; Parlak, *Lisânüddîn*, 2.

¹⁸ Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb, *Nufâzatu'l-cirâb fî 'ulâleti'l-i'tirâb*, nşr. Ahmed Muhtâr el-Abbâdî, (Dâru'l-beyzâ: Dâru'n-Neşri'l-Mağribiyye, ts.), 2/205.

¹⁹ İbnu'l-Hatîb, *Nufâza*, 2/205.

kaynaklarda sadece Abdullah, Muhammed ve Ali adındaki üç erkek evladının isimleri zikredilmektedir.²⁰

1.3. Yetiřmesi ve İlmî Hayatı

Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb, Endülüs'ün Gırnâta şehrinde yetişti.²¹ Fakat onun çocukluğunun nasıl geçtiği hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır. İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta fî ahbârî'l-Gırnâta* adlı eserinin sonuna eklediği otobiyografisinde, çocukluk dönemi ile ilgili herhangi bir bilgi vermemekte, sadece aldığı dersler ve tedrisatından geçtiği müderrislerin isimlerini zikretmekle yetinmektedir.²²

İbnu'l-Hatîb, Gırnâta şehrinde ilimle hemhal olan bir ailede büyüdü ve eğitime orada başladı.²³ İlk eğitime edip ve hekim olan babası yanında başlayan İbnu'l-Hatîb, dönemin Endülüs ilim merkezi olan Gırnâta'nın ülemasından Arapça, Kur'an-ı Kerim, edebiyat, tarih, tıp, felsefe, fıkıh, tefsir, hadis vb. dersleri aldı. Zikrettiğimiz bu ilimlerin tümünde büyük bir birikime sahip olan İbnu'l-Hatîb, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Cuzeyy el-Kelbî (ö. 741/1340), Ebul-Hasan Ali b. Ceyyâb (ö. 749/1349), Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hekîm er-Rundî (ö. 750/1349), Ebû Osman b. Lîyûn (ö. 749/1350), Ebû Zekeriyâ b. Huzeyl (ö. 753/1352), Ebû Abdillâh Muhammed el-Makkarî (ö. 759/1358), Ebû Abdillâh b. el-Fahhâr el-İlbîrî (ö. 754/1353) ve İbnu'l-Hâc el-Bilfîkî/Belfîkî (ö. 773/1372) gibi Endülüs ve Mağrib'teki dönemin seçkin alimleri başta olmak üzere çok sayıda alimin tedrisatından geçerek eğitimini tamamladı.²⁴ İbnu'l-Hatîb, tıp, tarih, şiir, edebiyat ve siyaset alanında temayüz ederek Endülüs'ün en meşhur simaları arasına girdi.

İbnu'l-Hatîb, yazdığı otobiyografisinde öğrencileri hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Onun eserlerinde talim faaliyetleri içerisinde bulunduğuna dair bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Ancak herhangi bir müessese ve medresede ders verdiğine dair bilgiler olmasa da Ebû Abdillâh İbn Zemrek/İbn Zumrek (ö. 796/1395), Ahmed b. Ferkûn, Ebû Abdillâh eş-Şerîşî, Ebû Bekr b. Cuzeyy el-Kelbî, Ebû Muhammed Atıyye b. Yahya, İbnu'l-Mihnâ ve İbn Kunfûz (ö. 810/1407) onun talebeleri arasında zikredilmektedir.²⁵

²⁰ Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed el-Makkarî el-Tilemsânî, *Ezhâru'r-riyâz fî ahbârî 'İyâz*, thk. İbrahim el-Ebyârî vd., (Kahire: Matba'atu Lecneti't-Te'lîf ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1939), 1/319; a.mlf., *Nefhu'î-îb*, 7/289.

²¹ Abdurrahman b. Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn: el-İber ve divânu'l-mubtede' ve'l-haber fî târîhi'l-'Arab ve'l-Berber ve men âsarâhum min zevî's-sultâni'l-ekber*, nşr. Halil Şahâde, (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 2000), 7/440.

²² İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, 4/457-459.

²³ Muhammed Kürd Ali, *Kunûzu'l-ecdâd*, (Suriye: Edvâu's-Selef, 2010), 343.

²⁴ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, 4/458-459; el-Makkarî, *Nefhu'î-îb*, 5/189 vd.

²⁵ el-Makkarî, *Nefhu'î-îb*, 7/145 vd; Parlak, *Lisânüddîn*, 11; Şükrü Özen, "İbn Kunfûz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/143-144.

1.4. Siyasi Hayatı

Lisānuddîn İbnu'l-Hatîb, Nasrîler döneminin en meşhur edebî, ilmî ve siyâsî şahsiyetlerindendir. İbnu'l-Hatîb, babası Abdullah b. Said'in Tarîf savaşında hayatını yitirmesiyle, henüz yirmi sekiz yaşında iken divanu'l-inşâ reisliğinde sır kâtibi olarak el-Hamrâ Sarayı'nda hizmete başladı.²⁶ Kuşkusuz el-Hamrâ Sarayı'nın kapılarının ona açılmasında daha gençlik yıllarından itibaren çeşitli vesilelerle Nasrî Emîri Ebu'l-Haccâc I. Yusuf 'a (ö. 755/1354) yazdığı methiyelerin katkısı da büyüktür. İbnu'l-Hatîb, Ebu'l-Velîd I. İsmail döneminden itibaren divanu'l-inşâ reisliği yapan mahir bir katip ve şair olan İbnu'l-Ceyyâb'dan²⁷ nazım ve nesrin en güzel üsluplarını öğrendi.²⁸ Onun nazım ve nesirdeki mahareti, Emîr Ebu'l-Haccâc I. Yusuf'un takdirini kazanmasına vesile oldu. İbnu'l-Ceyyâb'ın hayatını kaybetmesiyle, mezkur emîrin sır katipliği, divanu'l-inşâ reisliği ve vezirliğini üstlenmeye başladı (Şevval 749/Ocak 1349).²⁹ Bu tarihten itibaren, onun, el-Hamrâ Sarayı'nda yıldızı giderek parladı ve sultanın en güvendiği şahsiyet oldu.³⁰ İbnu'l-Hatîb, saraydaki bu görevlerinin yanı sıra Ebu'l-Haccâc ve onun katledilmesinden sonra tahta genç yaşta geçen oğlu V. Muhammed el-Ganî Billâh (ö. 792/1391)³¹ dönemlerinde Merînî Devleti'ne elçilik görevlerinde de bulundu.³² Ebu'l-Haccâc I. Yusuf'un öldürülmesinden sonra Nasrî tahtına oturan el-Ganî Billâh (Şevval 755/Ekim-Kasım 1354)³³ döneminde de bu hizmetlerine devam etti.³⁴ Nasrî Emîri el-Ganî Billâh'ın el-Hamrâ Sarayı'nda hapsedtiği üvey kardeşi Ebu'l-Velîd II. İsmail (ö. 761/1360) tarafından gerçekleştirilen darbeyle (28 Ramazan 760/23 Ağustos 1359)³⁵ tahtan indirilmesiyle, ihtişam ve refah içinde yaşayan İbnu'l-Hatîb, mallarına el konularak tutuklanıp hapsedildi.³⁶

Lisānuddîn İbnu'l-Hatîb, yakın dostu vezir İbn Merzûk'un da teşvikiyle Merînî Sultanı Ebû Sâlim İbrahim el-Merînî'nin (ö. 762/1361) elçisini Gırnâta şehrine göndermesiyle serbest kaldı ve Vâdiâş şehrine kaçan devrik Emîr el-Ganî Billah ile birlikte Mağrib'e geçti.³⁷ Sultan Ebû Sâlim, büyük bir saygınlıkla karşıladığı konuklarına en güzel saraylarını tahsis ederek maddi ve manevi desteğini sundu.³⁸ İbnu'l-Hatîb, Fâs şehrinde el-Ganî Billâh ile kalmak yerine Mağrib'in Selâ şehrine

²⁶ 'Înân, *Lisānuddîn*, 35.

²⁷ İbn Haldûn, *İber*, 7/441.

²⁸ 'Înân, *Lisānuddîn*, 35.

²⁹ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, 4/320.

³⁰ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, 4/443.

³¹ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, 2/14; İbn Haldûn, *el-İber*, 7/441.

³² İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, 2/14-20, 4/333-335; İbn Haldûn, *el-İber*, 7/441-442; el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 5/98-99; Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. Hâlid en-Nâsirî es-Selâvî, *el-İstikşâ liahbâri duveli'l-Mağribi'l-aşşâ*, (Dâru'l-beyzâ: Dâru'l-Kitâb, 1997), 3/191-195.

³³ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, 2/14, 4/333-335; a.mlf., *el-Lemhatu'l-bedriyye fi'd-devleti'n-Naşriyye*, nşr. Muhibuddîn el-Hatîb, (Kahire: Matba'atu's-Selefiyye, 1347/2016), 97-98.

³⁴ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, 2/15-17, 4/443.

³⁵ İbnu'l-Hatîb, *el-Lemha*, 108-109; a.mlf., *el-İhâta*, c2/26.

³⁶ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, 2/27-28, 4/443-444; a.mlf., *A'mâl*, 2/269.

³⁷ İbn Haldûn, *el-İber*, 7/442; Palencia, *Historia*, 254.

³⁸ İbn Haldûn, *el-İber*, 7/409.

yerleşti.³⁹ İbnu'l-Hatîb, Sultan Ebû Sâlim'in Gırnâta'daki mülklerinin bedelini tahsil etmesi⁴⁰, vergiden muaf tutması ve Sultan Ebû Sâlim'in ona aylık maaş bağlamasıyla müreffeh bir hayat sürmeye başladı.⁴¹ Onun bu imtiyazları, mezkur sultanın ölümünden yaklaşık üç ay sonra Merînî tahtına oturan Ebû Zeyyân Muhammed el-Merînî (ö. 767/1366) tarafından da devam ettirildi.⁴² İbnu'l-Hatîb'in Selâ şehrinde bulunduğu huzur, eşini kaybetmesi ile kedere bulansa da Selâ şehrindeki iki yıllık yaşam dilimi, onun ilmi olarak en üretken dönemidir. O, yazdığı çok sayıdaki edebi risalelerin yanı sıra çoğunluğu medih temalı önemli oranda kasideler⁴³ ve çok sayıda eserini burada telif etti.⁴⁴

el-Ganî Billâh'ın üç yıllık bir mücadelenin ardından tekrar Nasrî tahtına oturmasıyla (20 Cemaziyelahir 763/16 Nisan 1362)⁴⁵, İbnu'l-Hatîb emîr tarafından yazılan zarif bir mektupla görevine geri çağrıldı (24 Cemaziyelahir 763/20 Nisan 1362).⁴⁶ O, bu teklife sıcak bakmamasına rağmen Gırnâta şehrine döndü (20 Şaban 763/14 Haziran 1362).⁴⁷ Emîr el-Ganî Billâh, ona "zû'l-vizâreteyn" lakabını vererek vezirine tam yetkiyi verdi (2 Ramazan 763/25 Haziran 1362).⁴⁸ Artık Emîr el-Ganî Billâh'ın ardından devletin en yetkin adamı olan İbnu'l-Hatîb, muktedir olarak makamına oturdu. İbnu'l-Hatîb, üç yıllık bir kaosun ardından imar çalışmalarına hız vererek yıkılmaya yüz tutmuş devlet kurumlarını tadilattan geçirdi ve savunma kalelerini güçlendirdi. Halk ile saray arasında gönül bağlarını kurmaya çalıştı. Ayrıca İbnu'l-Hatib, Merînî ve Mısır sultanlarına mektuplar göndererek devletler arası diplomatik ilişkileri geliştirme atağı başlattı.⁴⁹ Aynı zamanla devlet idaresinde kendine rakip olabilecek ve emîri etkileme potansiyeline sahip kişileri tasfiye ederek istediklerini devlet kurumlarını yerleştirdi.⁵⁰ Otoritesini başkası ile paylaşma tahammülü gösteremeyen İbnu'l-Hatîb, bu tutumunu ömrünün sonuna kadar dostluğunu devam ettirdiği meşhur tarihçi Abdurrahman İbn Haldûn'a (ö. 808/1406) karşı bile sergilemekten çekinmedi.

İbnu'l-Hatib, sultanın sıcak ilgisine rağmen bu kez saray hayatından yeterli hazzı alamadı. Çünkü el-Ganî Billâh'ın onun tecrübesine ve maharetine güvenip yetkilendirmesiyle tüm gözler ona çevrildi ve halkla beraber sultanın yakın dostları bile

³⁹ es-Selâvî, *el-İstikşâ*, 4/13.

⁴⁰ Şihâbuddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Kenânî el-'Askalânî İbn Hacer, *İnbâu'l-ğumr bi-enbâi'l-umr*, thk. Hasan Habeşî, (Kahire: Lecnetu İhyai't-Turâsi'l-İslâmî, 1969), 1/92; es-Selâvî, *el-İstikşâ*, 4/32.

⁴¹ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, 4/455-457; a.mlf., *Nufâza*, 2/122.

⁴² İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, 4/455-457.

⁴³ İbnu'l-Hatîb, *Nufâza*, 2/121 vd.

⁴⁴ İbnu'l-Hatîb, *Nufâza*, 2/121-122, 187-189, 343-346, 367-369.

⁴⁵ Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb, *Rakmu'l-hulel fi nazmi'd-duvel*, (Tunus: el-Matba'atu'l-'Umumiyye, 1316/1985), 122; a.mlf., *el-İhâta*, 2/30.

⁴⁶ Bu mektup için bkz. İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, 4/447-450; a.mlf., *Nufâza*, 3/147-149.

⁴⁷ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, 2/30-31; a.mlf., *A'mâl*, 2/270; 'Înân, *Lisânuddîn*, 105.

⁴⁸ Bu ferman için bkz. İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, 4/450-452.

⁴⁹ İbnu'l-Hatîb, *Nufâza*, 3/193 vd.

⁵⁰ İbn Haldûn, *el-İber*, 7/444; Palencia, *Historia*, 254.

onun kapısına dayandı.⁵¹ İbnu'l-Hatîb, onların taleplerine boyun eğmeyince de bir süre sonra bir karalama kampanyasına maruz kaldı.⁵² el-Ganî Billâh'ın onu koruyup kollaması, ona olan kin ve öfkeyi artırdı. İbnu'l-Hatîb'in himayesindeki öğrencisi ve el-Ganî Billâh'ın sır katibi İbn Zumrek ve ona kadılık makamını tevdi eden Gırnâta kadısı Ebu'l-Hasan en-Nubâhî (ö. 391/1389) onun baş rakipleriydi.⁵³ İbnu'l-Hatîb, sultanın kendisine yüklediği ağır sorumluluk, muhaliflerinin artan baskısı ve dedikodularına maruz kalmanın yanı sıra, yakalandığı uyuyamama hastalığı⁵⁴ sebebiyle gecelerini neredeyse uykusuz geçiriyordu. O, yaşadığı bu sıkıntıların yanı sıra emîrin ona karşı davranışlarında soğukluk sezdiğinde, Endülüs'ten ayrılmaya karar verdi. Onun arayışları Merînî sarayında karşılık buldu. İbnu'l-Hatîb, Endülüs'ten ayrılmak için çeşitli gerekçeler ileri sürmesine rağmen Emîr el-Ganî Billâh'ı ikna edemedi.⁵⁵

1.5. Endülüs'ten Kaçışı ve Ölümü

Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb, ailesini, saraylarını, ihtişamını geride bırakarak Cemaziyelevvel ayının başı 773/Aralık-Ocak 1371-1372'te Endülüs'ten ayrıldı⁵⁶ ve saltanatının merkezini Fas şehrinden Tilimsân/Tilmisân şehrine taşıyan Sultan Abdulaziz el-Merînî'ye sığındı (19 Recep 773/26 Ocak 1372).⁵⁷ Sultan Abdulaziz, onu büyük bir saygınlıkla karşıladı ve İbnu'l-Hatîb'in ailesini getirtmek için katibi Ebû Yahya b. Ebî Medyen'i elçi olarak Endülüs'e göndererek ailesini Tilimsân'a getirdi.⁵⁸ İbnu'l-Hatîb, Sultan Abdulaziz'in himayesinde Tilimsân şehrinde yaşamaya başladı.⁵⁹

İbnu'l-Hatîb'in Endülüs'ten kaçması düşmanlarının öfkesini dindirmedi. Aksine *Ravzatu't-ta rîf bi'l-ḥubbi-ş-şerîf* adlı eserindeki bazı sözlerine istinaden⁶⁰ zındıklık ve mulhidlikle itham edildi ve bazı fakih, alim ve müderrislerin iştirakıyla onun akaid ve ahlak ile ilgili bazı eserleri başkent Gırnâta şehrinde 773/1371-1372 yılının ortasında yakıldı.⁶¹ Ayrıca Gırnâta başkadısı Ebu'l-Hasan en-Nubâhî'nin başkanlığında kurulan mahkeme, onu gıyabında yargılayarak idama mahkum etti.⁶² el-Ganî Billâh, İbnu'l-Hatîb'in Endülüs'ü işgal etmesi için Merînî Sultanı Abdulaziz'i kışkırttığını duyunca öfkeleni ve Sultan Abdulaziz'den onun cezasının infazını istedi.⁶³ Ancak Sultan

⁵¹ İbn Haldûn, *el-İber*, 7/444.

⁵² İbn Haldûn, *el-İber*, 7/444; es-Selâvî, *el-İstikşâ*, 4/58.

⁵³ el-Makkarî, *Nefḥu't-tîb*, 5/118-119, 131-138.

⁵⁴ Ebû'l-Feth Abdulhay el-Hanbelî İbn 'Îmâd, *Şezerâtu'z-zeheb fi aḥbâr men zeheb*, thk. Abdulkadir el-Arnâûd-Mahmud el-Arnâûd, (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1996), 8/424; el-Ketânî, *Selvetu'l-enfâs*, 3/291-292.

⁵⁵ İbnu'l-Hatîb, *A'mâl*, 2/272-273.

⁵⁶ İbnu'l-Hatîb, *A'mâl*, 2/273.

⁵⁷ İbnu'l-Hatîb, *A'mâl*, 2/274.

⁵⁸ İbn Haldûn, *el-İber*, 7/445; el-Makkarî, *Ezhâr*, 1/211.

⁵⁹ 'Înân, *Lisânuddîn*, 139.

⁶⁰ 'Înân, *Lisânuddîn*, 150.

⁶¹ Ebû'l-Hasan b. Abdullah en-Nubâhî, *Târîḥu'l-kudâti'l-Endelus*, thk. Lecnetu'l-İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîd, 1980), 202; Nebil Halid el-Hatîb, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb*, (Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, 2013), 114.

⁶² İbnu'l-Hatîb, *el-İḥâta*, 1/ (Muhakkik mukaddimesi) 41.

⁶³ el-Makkarî, *Nefḥu't-tîb*, 5/119; Palencia, *Historia*, 255-256.

Abdulaziz, bu talebi reddederek onu himaye etmeye devam etti.⁶⁴ el-Ganî Billâh, Merînî sultanına paha biçilmez hediyeler göndererek İbnu'l-Hatîb'i kendisine iade edilmesini talep ettiyse de bu talebi geri çevrildi.⁶⁵

Sultan Abdulaziz el-Merînî'nin ani ölümü (Rebiulahir 774/Eylül-Ekim 1372)⁶⁶, İbnu'l-Hatîb için adeta sonun başlangıcı oldu. O, mezkur sultanın ardından yedi yaşındaki oğlu Muhammed es-Said Ebû Zeyyân'ı tahta oturtan vezir Ebû Bekr İbn Gâzî b. el-Kâs (ö. 781/1379-1380)⁶⁷ ile birlikte Fâs şehrine yerleşti.⁶⁸ İbnu'l-Hatîb, Endülüs'teki gibi eski Fâs'ta da araziler, bahçeler ve güzel meskenler edinerek refah içinde yaşamaya devam etti.⁶⁹ Fakat Endülüs'te ona duyulan öfke bir türlü dinmedi. el-Ganî Billâh'ın onu iade talebinin tekrar geri çevrilmesi, emîri Merînî iktidarını değiştirme arayışlarına sevketti. O, Cebelitârik şehrini teslim etmesi, Tanca şehrinde tutuklu olan Merînî şehzadelerini Endülüs'e göndermesi ve Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb'i kendisine teslim etmesi şartları karşılığında Merînî şehzadesi Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Sâlim'i (ö. 796/1394) desteklemeye başladı.⁷⁰ Ebu'l-Abbâs Ahmed, Endülüs'ten gelen takviye Nasrî güçlerinin desteğiyle üç aylık mücadelesinin ardından Merînî tahtına oturdu (7 Muharrem 776/18 Haziran 1374).⁷¹ Merînî iktidarının değişmesiyle İbnu'l-Hatîb'in Fâs şehrindeki mülklerine el konuldu ve tutuklanıp hapsedildi. Onun tutuklanma haberinin el-Hamrâ Sarayı'na ulaştırılmasıyla vezir Ebû Abdillâh İbn Zumrek başkanlığında Fâs şehrine gönderilen Nasrî heyetinin de katıldığı bir yargılama heyetinin önünde yargılandı. Ona yöneltilen zındıklık suçlamasını reddeden İbnu'l-Hatîb, azarlanarak hücrelerine geri gönderildi ve Gırnâta'da hakkında verilen idam kararı onandı. Vezir Süleyman b. Davûd ve Endülüs heyetinden bazılarının katılımıyla hiç vakit kaybedilmeden o gece yarısı İbnu'l-Hatîb hücrelerinde katledildi.⁷² Fâs şehrindeki Bâbu'l-Mahrûk mezarlığına defnedilen İbnu'l-Hatîb'in ertesi gün cesedi kabrinden çıkartılarak ateşe verildi; saç ve derisi yanan ceset tekrar mezarına defnedildi.⁷³ Bu dramatik hadisenin tam tarihi kayıt altına alınamasa da onun Rebiulevvel veya Rebiulahir 776/Ağustos veya Eylül 1374'te meydana geldiği tahmin edilmektedir.⁷⁴

⁶⁴ İbn Haldûn, *el-İber*, 7/445.; el-Makkarî, *Ezhâr*, 1/211-212.

⁶⁵ İbn Haldûn, *el-İber*, 7/448; el-Makkarî, *Ezhâr*, 1/225.

⁶⁶ İbn Haldûn, *el-İber*, 7/446; es-Selâvî, *el-İstikşâ*, 4/59.

⁶⁷ İbn Haldûn, *el-İber*, 7/456.

⁶⁸ İbn Haldûn, *el-İber*, 7/446.

⁶⁹ İbn Haldûn, *el-İber*, 7/445; es-Selâvî, *el-İstikşâ*, 4/59.

⁷⁰ İbn Haldûn, *el-İber*, 7/452-463.

⁷¹ İbn Haldûn, *el-İber*, 7/449-452; a.mlf., *et-Ta'rif bi'bn Haldûn ve rihletu garben ve şarken*, (Lübnan: Dâru'l-Kitâbi'l-Lubnânî, 1979), 234-240.

⁷² İbn Haldûn, *el-İber*, 7/452-453; es-Selâvî, *el-İstikşâ*, 4/63-64; Palencia, *Historia*, 257.

⁷³ İbn Haldûn, *el-İber*, 7/453; Palencia, *Historia*, 257.

⁷⁴ el-Hatîb, *Lisânuddîn*, 114.

2. Edebî Kişiliği

Lisānuddîn İbnu'l-Hatîb, edebiyat, tarih, tıp, siyaset ve şiir gibi birbirinden farklı ilmi sahalarda Endülüs'ün en parlak ve üretken şahsiyetlerinden biridir. Nazım ve nesirde altmışa yakın eser telif eden İbnu'l-Hatîb, ilmî ve edebî birikimiyle övgüyle takdir edilmiştir. Nesirde kaleme aldığı seçkin eserler, şiirini gölgede bırakmıştır. İbnu'l-Hatîb, özellikle tarihçi kişiliği ve resâilu's-sultaniyye türündeki risaleleriyle büyük bir beğeni toplamıştır. Onun yazdığı bu risâleler, Mısır'ın meşhur divanu'l-inşâ reisleri el-Kâdî el-Fâdîl (ö. 596/1199), İbn Fadlillah el-'Umerî (ö. 749/1349) ve Ebul-Abbas el-Kalkaşendî (ö. 821/1418)'nin resâilleri gibi diplomatik yazışmaların en parlak türleri olarak kabul görmektedir.⁷⁵ İbnu'l-Hatîb, nesirde itnâb ve secili üsluba aşırı bağlı olup onun bu üslubu, çoğu zaman manayı gölgede bırakmaktadır. Bununla birlikte hem nazım hem de nesirde teşbih, itnab, istiare ve kinaye gibi edebî sanatları kullanmaya sıklıkla başvurmaktadır. Kaleme aldığı risâlelerini şiirle başlatarak nazım ve nesiri bir arada kullanan İbnu'l-Hatîb, ayet, hadis, şiir ve deyimlerden bolca alıntı yapmaktadır. Onun seciye fazla bağlı kalması ve uzun cümleler kurması olumsuz eleştirilere sebep olmaktadır.⁷⁶

Onun edebî mahareti, sadece nesirle sınırlı olmayıp nazımdaki yetkinliği nazmettiği şiirlerden anlaşılmaktadır. Şiir, onun siyasi hayatındaki başarısının anahtarı niteliğindedir. Genç yaşta el-Hamrâ Sarayı'nın görkemli yaşantısıyla tanışıp bu yaşantının cazibesine kapılmasıyla şiirini bu ihtişamlı yaşama ulaşma vesilesi kılan İbnu'l-Hatîb, Nasrî emîrlere methiyeler düzerek hedefine ulaşmıştır. O, Mağrib'deki sürgün yaşantısında da bu maharetini kullanmaktan geri durmayarak bunun neticesinde Merînî sultan ve devlet ricaliyle samami ilişkiler kurmayı başararak arzularını gerçekleştirmiştir. Bu nedenle şiirleri ekseriyetle medih temalı olan İbnu'l-Hatîb, gazel, fahr, hiciv, mersiye, vassf, tasavvuf, zühd, hikmet gibi klasik Arap şiirinin ağırdları/türleri dışında tıp ve tarih ilimlerini konu edinen uzun didaktik şiirler ve Endülüs'ün meşhur şiir formları olan müvaşşah ve zecel türünde şiirler de nazmetmiştir. İbnu'l-Hatîb, şiirinde genellikle klasik Arap kaside formuna bağlı kalmıştır ve meşhur Arap şairleri taklit ederek onların şiirinden çok sayıda alıntılar yapmıştır.

Edebî kabiliyeti gerek Arap ve İslâm dünyasında gerekse batılı çok sayıda edebiyat tarihçileri ve tenkitçileri tarafından takdirle karşılanan İbnu'l-Hatîb hakkında yapılan bazı değerlendirmeler şöyledir:

Abdurrahman İbn Haldûn: "...çağının Endülüs ve Mağrib şairi"⁷⁷, "...nazım ve nesrin önderi..."⁷⁸, "...şiir ve kitabetin baş önderiydi..."⁷⁹, "Vezir İbnu'l-Hatîb, nazım,

⁷⁵ İnân, *Lisānuddîn*, 201.

⁷⁶ Ahmed Dayf, *Belāğatu'l-'Arab fi'l-Endelus*, (Kahire: Matba'atu Mısır, 1924), 32-33; el-Fâhûrî, *Tārîhu'l-edeb*, 845.

⁷⁷ Abdurrahman İbn Haldûn, *Muḳaddimetu İbn Haldûn*, thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş, (Dımaşk: Mektebetu'l-Hidâye, 2004), 2/431; el-Makkarî, *Ezhâr*, 1/191.

⁷⁸ İbn Haldûn, *Muḳaddime*, 2/436.

nesir, ilimler ve edebiyatta Allah'ın mucizelerinden bir mucizedir. Onunla kimse yarışamaz..."⁸⁰, "Şiir ve terasulda (yazışmada) yarışılmayacak dereceye ulaştı."⁸¹ gibi değerlendirmelerde bulunarak onu methetmektedir.

İbn Hacer el-'Askalânî (ö. 852/1449): Tıpta sivrildi, şiire büyük bir aşkla tutuldu. Şiir ve terasulda ustalaştı ve akranlarını geride bıraktı...⁸²

Ahmed Dayf: O, Arapların Endülüs'deki son asırlarında ilmin ve edebiyatın en büyük yüzlerindedir. Hatta orada tanınanların en meşhurlarındandır.⁸³

Ahmed Zeyyâd: Lisânuddîn seci'e bağlı, yatkın bir katipdir...Onunla ilim ve edebiyatın önderliği Endülüs'te son buldu...⁸⁴

Şevkî Dayf: Endülüs ve Gırnâta'nın son dönemlerindeki en büyük katiplerindedir...⁸⁵

Ignace Goldziher (ö. 1921): Hem devlet işlerinin yönetiminde hem de yazarlıkta mahir olan kültürlü vezirler arasında, Lisânuddîn İbn el-Hatîb es-Selmânî (ö. 776/1374-1375)'den daha mükemmel biri yoktur.⁸⁶

İspanyol edebiyat tarihçisi A. Gonzalez Palencia (ö. 1949): İbnu'l-Hatîb'in kitaplarında yer verdiği tarihi bilgiler, genellikle sahihtir, tamdır. Onlar, Gırnâta memleketinin tarihini öğrenmede en güvenilir kaynaklarımızdır. O, neredeyse Müslüman Endülüs'ün doğurduğu son büyük katiptir.⁸⁷

3. Eserleri

İbnu'l-Hatîb, Endülüs'ün ilim dünyasının en üretken şahsiyetlerinden biridir. O, ilmi açıdan belki de en üretken zamanında katledilmesi, sürgünlerle dolu yaşamı ve ağır siyasi sorumluluklarına rağmen edebiyat, şiir, fıkıh, siyaset, tarih, tasavvuf ve tıp gibi birbirinden farklı ilimlerde yaklaşık altmış civarında eser telif etmiştir.⁸⁸ Onun bazı eserleri kayıp veya eserin bir kısmı günümüze ulaşmış, bazıları ise tahkik edilerek yayınlanmıştır. Eserlerinin kayıp olmasında başkent Gırnâta şehrinde çoğu eserlerinin yakılması⁸⁹, düşmanların tarafından itibarsızlaştırılmaya çalışılması ve İspanyolların sekiz asırlık Endülüs İslam medeniyetinin tüm izlerinin İber Yarımadası'ndan

⁷⁹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 2/407.

⁸⁰ İbn Haldûn, *et-Ta'rif*, 167.

⁸¹ İbn Haldûn, *el-İber*, 7/440.

⁸² Şihâbuddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Kenânî el-'Askalânî İbn Hacer, *ed-Duraru'l-kâmine fi a'yâni'l-mieti's-sâmine*, (Haydar Âbâd: Dâiretu'l-Ma'ârifî'l-'Usmâniyye, 1414/1993), 3/469.

⁸³ Dayf, *Belâğatu'l-'Arab*, 216.

⁸⁴ Ahmed Hasan ez-Zeyyâd, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, (Kahire: Dâru Nahda, ts.), 343.

⁸⁵ Dayf, *'Aşru'd-duvel ve'l-imârât fi'l-Endelus*, 417-418

⁸⁶ Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, çevr. Rahmi Er-Azmi Yüksel, (Ankara: Vadi Yayınları, 2012), 210.

⁸⁷ Palencia, *Historia*, 259.

⁸⁸ el-Makkarî, *Nefhu't-fîb*, 7/97; a.mlf., *Ezhâr*, 1/189-190.

⁸⁹ en-Nubâhî, *Târîhu'l-ğudât*, 202; el-Hatîb, *Lisânuddîn*, 114.

tamamen silmeye çalışılması gibi etkenler zikredebilir. İbnu'l-Hatîb'in farklı ilimlerde telif ettiği eserlerinden meşhur olanları şunlardır:

3.1. *el-İhâta fî aḥbâri Ğirnâta*

İbnu'l-Hatîb'in en meşhur ve en önemli eseri olan *el-İhâta*, secili bir mukaddime ile başlayıp iki bölüme ayrılmıştır.⁹⁰ İbnu'l-Hatîb, eserinin ilk bölümünde Ğirnâta'nın isminin kaynağından başlayarak coğrafi konumu, iklimi, şehrin fethi, sosyolojik yapısı, kültürel dokusu, şehre bağlı yerleşim yerlerinin isimleri ve kendi dönemine kadar Ğirnâta şehrinin siyasi tarihini ele almıştır.⁹¹ İkinci bölümde ise Ğirnâta şehrinde yaşamış devlet adamları, şair, âlim ve önemli şahsiyetlerin biyografilerini doğum ve vefat tarihlerine bakmaksızın alfabetik sıraya göre ele alan İbnu'l-Hatîb, şahıslar, katipler, fakihler, şairler gibi belli bir tasnife tabi tutmuş, önce onların isimleri, nesepleri, künyeleri, lakapları, hocaları, eserleri, yaşadıkları önemli olaylar ve nazım ve nesirlerine kısaca değindikten sonra varsa doğum ve vefatları hakkında kısa bilgiler vermiştir. Ama sultanların biyografilerini verirken, onların vezirleri, kadıları, şeyhul-ğuzzâtları ve onların döneminin Mağrib ve İspanya siyasi atmosferi hakkında da bilgiler vermiştir. Bu nedenle *el-İhâta*, sadece Ğirnâta tarihi ile sınırlı olmayıp hem Endülüs hem Mağrib hem de Hıristiyan İspanya tarihi hakkında önemli bir tarihi kaynaktır. İbnu'l-Hatîb, bu eserin sonuna zikrettiğimiz formatta otobiyografisini de eklemiştir.⁹² Onun daha sonra üzerinde çeşitli düzeltmelerde bulunduğu bu eserin, Nasrî Emiri el-Ganî Billah'ın Kastilya topraklarına Rabiulevvel 771/Ekim-Kasım 1369'da yaptığı saldırıları ihtiva etmesi bize onun bu tarihten sonra tamamlandığını göstermektedir.⁹³ İbnu'l-Hatîb, bu eserinin on beş cilt olduğunu ifade etmiştir.⁹⁴ Ancak bu eserin tamamı günümüze ulaşmamıştır.

Mısırlı edip Bedruddîn el-Beşteki (ö. 830/1427), İbnu'l-Hatîb'in bu eserindeki katip, edip ve şairlerin biyografilerini iktibas ederek *Merkezu'l-İhâta fî udebâi Ğirnâta* ismiyle iki ciltlik ihtisarını kaleme almıştır.⁹⁵ Muhammed Abdullah 'Înân, hem *Merkezu'l-İhâta* hem de İbnu'l-Hatîb'in bu eserinin çeşitli kütüphanelerdeki yazmalarından istifade ederek dört cilt halinde *el-İhâta fî aḥbâri Ğirnâta* adıyla neşretmiştir (1973, 1974, 1975 ve 1977). Ayrıca Abdüsselâm Şekkûr tarafından 1988 yılında Titvân'da⁹⁶ ve Yusûf Alî Tavîl tarafından 2002 yılında Beyrut'ta dört cilt şeklinde neşredilmiştir.⁹⁷ Bu eserin çeşitli ebatlarda yazmaları Madrid el Escorial Library'de (nr.

⁹⁰ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, 1/88.

⁹¹ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, 91-143.

⁹² İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, 4/438 vd.

⁹³ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, 2/90.

⁹⁴ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, 4/459.

⁹⁵ el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 7/102.

⁹⁶ el-Ubûdî-Tomar, "İbnü'l-Hatîb" 21/74.

⁹⁷ Parlak, *Lisânüddîn*, 90.

1668, 1669), Kahire Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye'de (nr. 348, 11429 ح), Hollanda Leiden Kütüphanesi'nde (nr. 1082) bulunmaktadır.⁹⁸

3.2. *A 'mālu'l-a 'lām fi men bûyi 'a qable'l-ihtilām min mulûki'l-İslām*

Bu eser, onun Mağrib'e iltica ettikten sonra kaleme aldığı son eserlerindedir.⁹⁹ O, bu eserini, Merînî Sultanı Abdulaziz el-Merînî (ö. 774/1372)'nin ölümünden sonra yedi yaşındaki oğlu Ebû Zeyyân Muhammed es-Saîd'in Merînî tahtına oturtulmasıyla başlayan bulûğ çağına gelmeyenlere biat edilip edilemeyeceği meselesine cevap aramak için yazmıştır.¹⁰⁰ Bu kitap, zikredilen bu amaçla yazılmasına rağmen muhtevası itibarıyla genel bir İslâm tarihi kitabı hüviyyetine sahiptir. İbnu'l-Hatîb, üç cilt şeklinde telif ettiği bu eserin ilk cildinde, kronolojik olarak doğudaki İslâm tarihini ele almış¹⁰¹, ikinci cildinde ise kronolojik olarak Endülüs'ün fethinden başlayarak yaşadığı döneme kadar Endülüs tarihi ile birlikte Murâbitlar ve Muvvahidler tarihini ve Mağrib'e iltica etme sürecini ve ona yöneltilen suçlamalara karşı kendi savunmasıyla¹⁰² birlikte Hıristiyan krallıklarının tarihi hakkında da bilgiler vermiştir. Bu eserin ikinci cildi, Endülüs tarihi hakkında önemli bir kaynak olup Fransız müsteşrik Levi Provençal tarafından tahkik edilerek *Tārîhu İsbāniyyeti'l-İslāmmiyye* adıyla basılmıştır (Rabat, 1934).¹⁰³ İbnu'l-Hatîb, kitabın üçüncü cildinde ise Ağlebiler Devleti'nden başlayarak Muvahhidlerin gerçek kurucusu sayılan Abdulmumin b. Ali (ö. 558/1163) dönemine kadar olan Mağrib ve Afrika tarihini ele almıştır. Ancak bu cilt ya tamamlanamamış ya da bazı kısımları kaybolmuştur. Bu cilt, Ahmed Muhtâr el-Abbâdî ve Muhammed İbrahim el-Kettânî tarafından *Tārîhu'l-Mağribi'l-'Arabî fi 'aşri'l-vasît* adıyla basılmıştır (Daru'l-beyzâ, 1964).¹⁰⁴ Bu eserin Rabat Hızânetu'l-'âmm'e'de (nr. 1552), Fâs Hızânetu'l-Karaviyyîn'de (nr. 559/40) 424 ve Madrid Tarih Akademisi'nde (nr. XXXVII) bu kitabın ilk iki kısmını içeren yazma nüshaları vardır.¹⁰⁵

Bu eserin ikinci ve üçüncü cildi Seyyid Kesrevî Hasan tarafından tahkik edilerek yayımlanmıştır (Beyrut, 2003).¹⁰⁶

3.3. *el-Lemhatu'l-bedriyye fi'd-devleti'n-Naşriyye*

Onun bu eseri, Nasrîler-Benî Ahmeriler emîrliğinin siyasi tarihinin özetidir. O, bu eserinde kronolojik olarak Nasrîlerin kuruluşundan 765/1363 yılının başına kadar olan Nasrî sultanlarının biyografilerine yer vermiştir. *el-İhâta* adlı eserinde olduğu gibi

⁹⁸ 'Înân, *Lisānuddîn*, 233-238.

⁹⁹ el-Makkarî, *Nefhu't-îfîb*, 5/180-181.

¹⁰⁰ el-Makkarî, *Nefhu't-îfîb*, 5/180-181.

¹⁰¹ 'Înân, *Lisānuddîn*, 248.

¹⁰² İbnu'l-Hatîb, *A'māl*, 2/268-276.

¹⁰³ 'Înân, *Lisānuddîn*, 250; el-Ubûdî-Tomar, "İbnü'l-Hatîb" 21/75.

¹⁰⁴ Lisānuddîn İbnu'l-Hatîb, *Tārîhu'l-Mağribi'l-'Arabî fi 'aşri'l-vasît el-kısmu's-şālîs min kitābi a'mālu'l-a'lām*, thk. Ahmed Muhtâr el-Abbâdî-Muhammed İbrahim el-Kettânî, (Daru'l-beyzâ: Daru'l-Kitâb, 1964).

¹⁰⁵ 'Înân, *Lisānuddîn*, 249-250.

¹⁰⁶ Lisānuddîn İbnu'l-Hatîb, *A'mālu'l-a'lām fi men bûyi 'a qable'l-ihtilām min mulûki'l-İslām*, thk. Seyyid Kesrevî Hasan, (Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 2003).

Gırnâta şehri hakkında muhtasar bir bilgi verdikten sonra Nasrî sultanlarının biyografilerine geçen İbnu'l-Hatîb, Mağrib'in Selâ şehrindeki son dönemlerinde bu eserini telif etmeye başlamış¹⁰⁷ ve Gırnâta şehrinde bitirmiştir (765/1363).¹⁰⁸ Bu eserin, Madrid el Escorial Library'de (nr. 1776), Fâs Hizânetu'l-Karaviyyîn'de (nr. 80/1491, 40/362) ve Londra British Museum'da (nr. 9096 Or.) farklı hacimlerde yazmaları mevcuttur.¹⁰⁹ Bu eser, Muhibbuddin el-Hatîb tarafından Kahire (1347/1928)¹¹⁰ ve Beyrut'ta (1978, 1980) neşredilmiştir.¹¹¹ Ayrıca Muhammed Mesud Cubrân tarafından da tahkik edilerek neşredilmiştir (Bingazi, 2009).¹¹²

3.4. *Nufâzatu'l-cirâb fi 'ulâleti'l-i'tirâb*

İbnu'l-Hatîb'in Mağrib'deki kişisel hayat serüvenini merkeze alan bu eser, aynı zamanda Mağrib'in coğrafik yapısı hakkında önemli bilgiler içermesi, Endülüs ve Mağrib'in o dönem güncel siyasi olayları hakkında bilgiler vermesi nedeniyle büyük bir öneme haizdir. İbnu'l-Hatîb, Mağrib'e sürgüne gittiği 760/1359 yılında yazmaya başladığı bu eserini, Gırnâta şehrine döndüğünde tamamlamıştır (763/1362). İbnu'l-Hatîb, bu eserin hacmi hakkında üç cilt¹¹³ ve dört cilt¹¹⁴ şeklinde farklı bilgiler vermektedir. Bu eserin ilk cildi kayıp olup ikinci cildin Madrid el Escorial Library'de (nr. 1750) yazma nüshası bulunmaktadır.¹¹⁵ Bu eserin ikinci cildi Ahmed Muhtâr el-'Abbâdî tarafından yayınlanmıştır (Dâru'l-beyzâ, 1985).¹¹⁶ Bu eserin üçüncü cildinin ise Hizânetu'r-Rabâdi'l-âmm'e'de (nr. 256 ك) bir el yazmalı nüshası mevcuttur¹¹⁷ ve Sa'diyye Fâğıyye tarafından yayınlanmıştır (Dâru'l-beyzâ, 1989).¹¹⁸

3.5. *Raḡmu'l-ḥulel fi naḡmi'd-duvel*

Onun bu eseri, ilk dönem İslâm tarihinden Nasrîler dönemine kadar (Ramazan 765/Haziran-Temmuz 1364) genel İslâm devletlerinin tarihini anlatan bin beyitlik manzum bir eserdir. İbnu'l-Hatîb, Selâ şehrinde ikamet ettiği dönemde (761-763/1359-1361) bu eserini telif edip Merînî Sultanı Ebû Salim İbrahim el-Merînî'ye sunmuştur.¹¹⁹ Ama onun bu eserine eklemeler yaptığı anlaşılmaktadır. Çünkü bu eser, Nasrî Emîri el-

¹⁰⁷ İbnu'l-Hatîb, *Nufâza*, 2/ 343-346, 3/33-34.

¹⁰⁸ İbnu'l-Hatîb, *el-Lemḡa*, 120.

¹⁰⁹ 'Înân, *Lisânuddîn*, 240.

¹¹⁰ Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb, *el-Lemḡatu'l-bedriyye fi'd-devleti'n-Naḡriyye*, nşr. Muhibbuddin el-Hatîb, (Kahire: Matba'atu's-Selefiyye, 1347/1928).

¹¹¹ Parlak, *Lisânüddîn*, 94.

¹¹² Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb, *el-Lemḡatu'l-bedriyye fi'd-devleti'n-Naḡriyye*, thk. Muhammed Mesud Cubrân, (Bingazi: Dâru'l-Medâri'l-İslâmî, 2009).

¹¹³ İbnu'l-Hatîb, *Nufâza*, 2/368.

¹¹⁴ İbnu'l-Hatîb, *el-İḡāḡa*, 4/459.

¹¹⁵ 'Înân, *Lisânuddîn*, 245.

¹¹⁶ Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb, *Nufâzatu'l-cirâb fi 'ulâleti'l-i'tirâb*, thk. Ahmed Muhtâr el-Abbâdî, (Dâru'l-beyzâ: Dâru'n-Neḡri'l-Maḡribiyye, ts.)

¹¹⁷ 'Înân, *Lisânuddîn*, 245.

¹¹⁸ Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb, *Nufâzatu'l-cirâb fi 'ulâleti'l-i'tirâb*, thk. es-Sa'diyye Fâğıyye, (Rabat: Dâru'l-Beydâ', 1989).

¹¹⁹ İbnu'l-Hatîb, *Nufâza*, 2/121-122.

Ganî Billah'ın Ebû Salim el-Merî'nin ölümünden sonra tekrar tahtını geri alma tarihi olan 20 Cumadussâniye/Cemaziyelahir 763/16 Nisan 1362 tarihi ile son bulmaktadır.¹²⁰

Bu eserin, Madrid el Escorial Library'de (nr. 1776), Fâs Hızânetu Câmi'i'l-Karaviyyîn'de (nr. 5549) ve Londra British Museum'da (nr. 3266 Or.) farklı ebatlarda yazmaları mevcuttur.¹²¹ Onun bu eseri tek cilt şeklinde 1898-99 yılında Tunus'ta ve Adnan Derviş tarafından Şam'da 1990 yılında yayımlanmıştır.¹²²

3.6. eş-Şayyib ve'l-cehâm ve'l-mâzî ve'l-kehâm

Onun şiirlerini tedvin ettiği iki ciltlik şiir divanıdır.¹²³ Onun, bu eserini 748/1347 yılında telif edildiği düşünülmektedir.¹²⁴ Bu eserin tam nüshası günümüze ulaşmamıştır. Farklı kütüphanelerde onun bazı kısımları bulunmaktadır. Bu eserin Fâs Hızânetu Câmi'i'l-Karaviyyîn'de (nr. 71) 40 varaka ve Fâs şehrinin önde gelen âlimlerinden eş-Şeyh el-Arabî el-Harîşî'nin yanında 99 levhadan ibaret yazma nüshaları vardır.¹²⁵ Onun bu eseri Muhammed eş-Şerîf Kâhir tarafından aynı isimle neşredilmiştir.¹²⁶ Muhammed Miftâh ise başta bu eseri olmak üzere onun tüm eserlerinden derlediği şiirlerini *Dîvânu Lisâniddîn İbni'l-Haîf es-Selmânî* adıyla iki cilt şeklinde neşretmiştir.¹²⁷

3.7. Ravzatu't-ta'rif bi'l-hubbi's-şerîf

Onun tasavvuf ilmi hakkında yazdığı kitabıdır. O, bu eserinde yer alan bazı ibareler yüzünden katledilmiştir. İbnu'l-Hatîb, bu eserini, Mağribli edip, sufi Ebul-Abbas b. Ebî Hacle et-Tilimsânî (öl. 776/1375)'nin *Dîvânu's-şabâbe* adlı eserini beğenen Nasrî Emîri el-Ganî Billâh'ın isteği üzerine söz konusu esere reddiye olarak¹²⁸ iki aylık bir süre zarfında yazıp¹²⁹ ona takdim etmiştir.¹³⁰ Bu eserin İstanbul'da Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağlı Es'ad Efendi Kütüphanesi'nde (nr. 27240) 428 varaka, Selim Ağâ Kütüphanesi'nde (nr. 495) 208 varaka, Şam'da el-Mektebetu'z-zâhiriyyeti'l-ehliyye'de (nr. 85- تصوف) 268 varaka, Rabat'ta Hizânetu'r-Rabati'l-'âmme'de

¹²⁰ İbnu'l-Hatîb, *Rakmu'l-hulel*, 122.

¹²¹ 'Înân, *Lisânuddîn*, 241-242.

¹²² Parlak, *Lisânüddîn*, 99.

¹²³ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, 4/461.

¹²⁴ Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb, *Dîvânu Lisâniddîn İbni'l-Haîf es-Selmânî*, thk. Muhammed Miftâh, (Dâru'l-beyzâ: Dâru's-Sekâfe, 1989), 11.

¹²⁵ 'Înân, *Lisânuddîn*, 269-270.

¹²⁶ Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb, *eş-Şayyib ve'l-cehâm ve'l-mâzî ve'l-kehâm*, thk. Muhammed eş-Şerîf Kâhir, (Cezayir: Menşurâtu's-Şeriketü'l-Vataniyye, 1973).

¹²⁷ Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb, *Dîvânu Lisâniddîn İbni'l-Haîf es-Selmânî*, thk. Muhammed Miftâh, (Dâru'l-beyzâ: Dâru's-Sekâfe, 1989).

¹²⁸ 'Înân, *Lisânuddîn*, 263.

¹²⁹ İbnu'l-Hatîb, *Ravza*, 700.

¹³⁰ İbn Haldûn, *et-Ta'rif*, 128-129.

(nr. 145 ج) 183 varakalık yazma nüshaları mevcuttur.¹³¹ Bu eser, Abdulkadir Ahmed 'Atâ¹³² ve Muhammed el-Kettânî tarafından iki cilt şeklinde neşredilmiştir.¹³³

4. Şiiri

4.1. Muhteva Özellikleri

Gençlik yıllarından itibaren şiir nazmetmeye başlayan İbnu'l-Hatîb¹³⁴, klasik Arap şiirini mana ve şekil bakımından taklit etmektedir. Ömrünü Nasrî ve Merînî saraylarında geçiren şairin şiirlerinin önemli bir kısmı medih/övgü temalıdır. O, övgü şiirlerinin yanı sıra gazel, vâsf, mersiye, hiciv, fahr, hamriyyât, ihvâniyyât, özlem, peygamber methiyesi, tasavvuf, zühd, hikmet, hezl, muvaşşah, zecel gibi farklı şiir temalarında da şiirler nazmetmiştir. Onun klasik Arap kasidesi formundaki şiirleri, divânındaki eksik ve silik on iki şiiri tasnif dışında tutulduğunda şöyle sınıflandırılabilir:

1. Medih	84	68	152	3493
2. Gazel	10	27	37	252
3. Hiciv	6	29	35	165
4. Fahr	3	6	9	54
5. Mersiye	14	7	21	503
6. Vâsf	31	143	174	757
7. Hamriyyât	1	-	1	10
8. İhvâniyyât	34	53	87	760
9. Özlem	6	7	13	177
10. Dinî Şiirler	21	44	65	936
11. Muhtelif Şiirleri	11	113	124	454
Toplam	221	497	718	7561

¹³¹ Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb, *Ravzatu't-ta'rif bi'l-ḥubbi's-şerîf*, thk. Muhammed el-Kettânî, (Beyrut: Dâru's-Sekâfe-Dâru'l-Beyzâ', 1970), (muhakkik mukaddimesi) 61-71.

¹³² Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb, *Ravzatu't-ta'rif bi'l-ḥubbi's-şerîf*, thk. Abdulkadir Ahmed 'Atâ, (Byy: Dâru'l-Fikri'l-'Arabiyye, ts.)

¹³³ Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb, *Ravzatu't-ta'rif bi'l-ḥubbi's-şerîf*, thk. Muhammed el-Kettânî, (Beyrut: Dâru's-Sekâfe-Dâru'l-Beyzâ', 1970).

¹³⁴ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, 3/390.

4.1.1. Medih

Medih, İbnu'l-Hatîb'in nazmettiği şiirlerinin yarısından fazlasını teşkil etmektedir. Şair, Hz. Peygamber (s.a.v), Nasrî, Merînî ve Zeyyânî sultanları ve devlet ricâlinin yanı sıra bazı dostlarına da methiyeler nazmetmiştir. Onun gerek nebevî methiyeleri gerekse diğer medih şiirlerinde, kendisinden önceki Arap şairleri mana bakımından taklit ettiği görülmektedir. Arap şairlerin güzel ahlak, soyun yüceliği, cömertlik, adil olmak, cesaret, kahramanlık, kararlılık gibi yaygın olarak şiirlerinde işledikleri yüce vasıflarla memduhunu öven şairin, methiyelerinin bariz özelliklerinden biri de memduhunun takvası, cihadı ve fetihlerini sıklıkla vurgulamasıdır. İbnu'l-Hatîb'in övgü şiirlerinin büyük bir bölümü Nasrî Emîri Ebu'l-Haccâc I. Yusuf'un övgüsünden oluşmaktadır. Şair, Emîr Ebu'l-Haccâc için nazmettiği on beyitlik methiyesinin ilk iki dizisinde onu şöyle övmektedir:¹³⁵ (et-Tavîl)

إِذَا سِرَتْ سَارَ النُّورُ حَيْثُ تَعُوجُ كَأَنَّكَ بَدْرٌ وَالْبِلَادُ بُرُوجُ
لَكَ اللَّهُ مِنْ بَدْرِ عَلَى أَفْقِ الْعُلَى يَلُوحُ وَبَحْرٌ بِالتَّوَالِ يَمُوجُ

Sen, yürüdüğünde, nur da senin konakladığın yere yürür. Sen, dolunay, ülke ise takım yıldızı gibidir.

Deniz, hediyelerle dalgalandığı ve dolunay yüce ufukta parladığı sürece, Allah seninle olsun.

4.1.2. Gazel

İbnu'l-Hatîb, Arap şiirindeki klasik gazel şiirini mana ve üslup bakımından taklit etmektedir. Onun gazel temasındaki şiirleri gençlik dönemine aittir ve bazen nazmettiği bu türden şiirleri nedeniyle pişmanlık duyduğu da görülmektedir¹³⁶. İbnu'l-Hatîb'in gazel şiiri, tam olarak ne hissî gazel ne de 'afif gazel tanımlamasına uymamakla birlikte 'afif gazele daha yakındır. Onun ğulâmiyyât tarzında iki mukatta'ası da mevcuttur. Şairin gazel türündeki kasidelerinden birinin bazı beyitleri şöyledir:¹³⁷ (el-Haffif)

أَنْتَ شَمْسِي فَكُلَّمَا غَابَ عَنِّي فَتَنَهَارِي مِثْلُ الظَّلَامِ الدَّاجِي
يَا مَرِيضَ الْجُفُونِ، أَمْرَضْتَ قَلْبِي فَادْرِكْنِي، فَفِي يَدَيْكَ عِلَاجِي
أَجْفُونٌ تُجِيلُهَا أُمُّ كُؤُوسٍ أَتْرَعْتُ لِلْهَوَى بِغَيْرِ مِرَاجِ؟!

Sen, benim güneşimsin. Beni her terkettiğinde, gündüzlerim gecenin karanlığı gibi olur.

¹³⁵ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, 1/205-206.

¹³⁶ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, 1/394-395.

¹³⁷ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, 1/195-197.

Ey baygın bakışım! Kalbimi hastalandırdın, kederlendirdin. Hatırla beni. Dermanın senin elindedir.

Göz kapaklarını mı dolaştırıyorsun yoksa sevda için doldurulan saf (şarap dolu) kadehleri mi?

4.1.3. Mersiye

Mersiye, şairin sıklıkla işlediği şiir temalarındandır. Şair, kendisi, yitirdiği babası ve büyük kardeşi, eşi, Nasrî ve Merînî devlet büyükleri, dostları, sevdiklerine mersiyeler nazmettiği gibi şehir mersiyeleri ve taziye bildirimini şeklinde de kaleme almıştır. O, Nasrî Emîri Ebu'l-Haccâc I. Yusuf'un genç yaşta katledilmesi üzerine kaleme aldığı iki beyitlik mersiyesinde, hüznünü Hz. Yakub'un Hz. Yusuf'a olan hüznüne benzeterek duygularını şöyle dile getirmektedir:¹³⁸ (es-Serî')

غَيْبَتْ فَلَا عَيْنٌ وَلَا مَخْبَرٌ وَلَا اِنْتِظَارٌ مِنْكَ مَرْقُوبٌ
يَا "يُوسُفُ" أَنْتَ لَنَا "يُوسُفُ" وَكُلُّنَا فِي الْحُزْنِ "يَعْقُوبُ"

Gözden kayboldun, gittin. Ne bir göz, ne bir haber ne de bir bekleyiş senden beklenmemektedir.

Ey Yusuf! Sen bizim için Yusuf'sun ve hepimiz hüznünde Yakub'uz (Sen bizim Yusufumuz, biz ise hüznünde Yakub'uz).

4.1.4. Hiciv

Hiciv, şairin diğer şiirlerine oranla az işlediği şiir temasıdır. O, bu şiir türünde hasımlarına yönelik keskin ve küfür mahiyetinde bir dil kullanmaktadır. Hicviyelerinin ekseriyeti kendisini zındıklıkla itham eden Ebu'l-Hasan en-Nubâhî'ye yöneliktir. Şair, en-Nubâhî'yi yerdiği söz konusu hicviyelerinden birinde şöyle bir üslup kullanmaktadır:¹³⁹ (el-Vâfir)

إِذَا "جَعَسُوسُ" جَاءَ إِلَى صَلَاةٍ وَطَالَعَنَا بِطَلْعَتِهِ النَّجِيسَةَ
رَأَيْنَا مِنْ يَدَيْهِ وَمِنْ فَمَاهُ صَلِيبًا قَدْ أَطْلَأَ عَلَى كَيْبَسَةَ

"Bodur, çirkin suratlı", namaza geldiğinde, pis suratıyla bizi süzdü.

Onun elleri ve boynundan kiliseye asılan haçı gördük.

4.1.5. Fahr

Şairin kendisiyle veya nesebiyle övünmesini konu edinen fahr şiirleri, genellikle şairin uzun klasik kasidelerinin hatimelerinde görülmekle birlikte müstakil fahr şiirleri formunda olanlarda da görülmektedir. Onun müstakil fahr şiiri, hamriyyâtın ardından

¹³⁸ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, 4/338; a.mlf., *Dîvân*, 1/162.

¹³⁹ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, 2/737.

en az hacme sahip şiir türüdür. Şair, kaleme aldığı yirmi üç beyitlik fahr kasidesine ait aşağıdaki dizelerinde nesebiyle şöyle övünmektedir:¹⁴⁰(el-Vâfir)

بَنِي "سَلْمَانَ" سَلَّ عَنْهُمْ سَتْدِرِي عَلَى الْأَجْيَالِ مِنْهُمْ كُلِّ جِلَّةٍ
يَمَانِيَّةُ الْمَنَاسِبِ وَالْمَوَاضِي مَفَاخِرُهَا رُسُومٌ مُسْتَقَلَّةٌ
فَمِنْ نَارِ الْوَعَى فِي كُلِّ وَادٍ وَمِنْ نَارِ الْقَرْيِ فِي كُلِّ جِلَّةٍ

Beni Selmân'ı sor. Nesiller boyunca onlarda tüm erdemleri göreceksin.

Nesepleri ve mazileri Yemen'e dayanır. Övünçleri, bağımsız yurtlarıdır.

Her yerde savaş ateşini tutuştururlar ve her konakta misafirperverlik ateşi var.

4.1.6. Hamriyyât

Şarap ve benzeri içkilerin tasvirini konu edinen hamriyyât, Cahileye ve sonrasında genellikle kasidelerin mukaddimelerinde şiire ahenk katmak için kullanılırdı. Abbasi döneminde Ebû Nuvâs (ö. 199/813) öncülüğünde hamriyyât şiiri zirveye ulaşıp müstakil bir şiir türü haline gelmiştir.¹⁴¹ Şairin şiirinde sadece on beyitlik müstakil bir hamriyyât şiiri bulunmaktadır ve bunu da Ebû Nuvâs'ı taklit etmek için nazmettiğini ifade etmiştir.¹⁴² Bununla birlikte şairin dost meclislerini tasviri ve kasidelerin mukaddimelerinde hamriyyât temasını kullandığı görülmektedir. Şairin hamriyyât mukaddimeli bir methiyesinin ilk iki dizesi şöyle kaydedilmektedir:¹⁴³ (el-Kâmil)

نَبِيَّةٌ نَدِيمَكَ لِلصُّوْحِ وَهَاتِمَا كَالشَّمْسِ تُشْرِقُ مِنْ جَمِيعِ جِهَاتِمَا
وَاصْرِفْ بِصُرْفِ الرَّاحِ هَمًّا كَامِنًا وَآخِي السُّرُورِ تَنْعُمًا بِحَيَاتِمَا

Sabûh (sabah şarabı) için içki arkadaşını uyandır ve her tarafından güneş gibi parlayan içkiyi getir.

Saf, katışksız şarapla saklı kederi gider ve onun zindeliğiyle sevinçleri ihya et.

4.1.7. VASF

Vasf, Arap şiirinin temel şiir temalarından olup Arap şairlerin işlediği şiir temalarının başında gelir ve şair tarafından da büyük bir rağbet görmektedir. Şair, bazı kasidelerine vasf ile başladığı gibi, önemli oranda müstakil vasf şiirleri de kaleme almıştır. Onun vasf şiirleri, şiir sayısı bakımından ilk, beyit sayısı bakımından ise üçüncü sırada yer almaktadır. Bu şiirlerinin çoğunluğu kıt 'a/mukatta'a şeklindedir.

¹⁴⁰ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, 2/523-524.

¹⁴¹ Ferruh, *Tārîhu'l-edeb*, 2/160-164.

¹⁴² İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, 2/721-722.

¹⁴³ İbnu'l-Hatîb, *Divân*, 1/169-173.

Şair, gecenin uzunluğunu vafettiği söz konusu mukatta'alarının birinde şöyle bir tasvire yer vermektedir:¹⁴⁴ (er-Remel)

عَسَ اللَّيْلُ فَلَا صُحَّحَ يُرَى وَهُوَ التَّجْمُ وَعَابَ الْفَرْقَدُ
وَضَحِكُنَا وَجَلَبْنَا طُرْفًا أَفَلَا يَضْحَكُ هَذَا الْأَسْوَدُ؟

Gece kaşlarını çatdı, sabah görünmüyor. Yıldız kaydı ve kutup yıldızı kayboldu. Güldük, espiriler yaptık. Bu siyah (gece) gülmeyecek mi?

4.1.8. İhvâniyyât

Arkadaşlık ve dostluk gibi samimi ilişkisi bulunan edip ve şairlerin şiir veya nesirle duygularını şiirsel yazışmalarla ifade ettikleri edebî tür olan ihvâniyyât¹⁴⁵, muraselât, medih, kutlama, taziye bildirme, özlem, şekvâ, itâb, itizar, şükür, zem, şakalaşma, af dileme, takrîz vb. temaları konu edinmektedir.¹⁴⁶ Şairin medih temasından sonra en fazla işlediği tema ihvâniyyâttır. Şair, müderrisi İbnu'l-Ceyyâb'a cevaben kaleme aldığı kasidesinin ilk iki dizesinde duygularını samimi ve sade bir dille şöyle dile getirmektedir:¹⁴⁷ (el-Kâmil)

أَعْمَادَنَا السَّامِي الْعَلَى وَأَبَانَا وَمَلَأْنَا مِنْ حَادِثٍ يَغْشَانَا
وَالصَّارِمُ الْأَمْضَى الَّذِي نَحْمِي بِهِ أَرْجَاءَنَا وَنَرْوَعُ مَنْ عَادَانَا

Ey yüce, ulu dayanağımız, babamız ve bize gelen badireden sığındığımız hamimiz!

Ve ey onunla kendimizi koruduğumuz ve bize saldıranı korkuttuğumuz keskin kılıç!

4.1.9. Özlem

Özlem, şairlerin sevdiklerine ve memleketlerine olan hasretlerini dillendirdikleri şiir türüdür. Fırtınalı bir yaşam sürdüren şairin, sevdiklerine ve memleketi Gırnâta şehrine olan özlemini ifade ettiği şiirler kaleme aldığı görülmektedir.¹⁴⁸ Onun bu tür şiirleri, altı kaside ve altı kıt'a şeklinde olup yüz yetmiş iki beyittir. Aşağıdaki iki dize, şairin Gırnâta şehrine olan özlemini ifade ettiği on altı beyitlik kasidesinin giriş beyitleridir:¹⁴⁹ (el-Besât)

أَيَّامُ قُرْبِكَ عِنْدِي مَا لَهَا تَمَنُّ لَكِنِّي صَدِّي عَن قُرْبِكَ الرَّمْنُ
حَطَطْتُ بَعْدَكَ يَا أَهْلِي وَ يَا وَطَنِي رَحَلَ الْغَرِيبِ فَلَا أَهْلًا وَلَا وَطَنُ

¹⁴⁴ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, 1/323.

¹⁴⁵ Mehmet Mesut Ergin, "Osmanlı Dönemi Arap Şiirinde Sosyal Unsurlar", *Nüşa*, 6/21 (Bahar 2006), 42-67.

¹⁴⁶ Ahmed Matlûb, *Mu'cemu'n-naḳdi'l-'Arabî el-ḳadîm*, (Bağdat: Dâru'ş-Şuûni's-Sekâfiyyeti'l-Âmme, 1989), "el-İhvâniyyât" 1/120-121.

¹⁴⁷ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, 2/630.

¹⁴⁸ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, 2/493-495, 621-622.

¹⁴⁹ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, 2/621-622.

Sana yakın günlerin yanımda değeri paha biçilmez. Fakat zaman beni senden ayırdı.

Ey ehlim ve vatanım! Senden sonra yabancı yere kondum, yerleştim. (Orada) Ne vatan var ne akraba.

4.1.10. Dini Şiirler

Tasavvuf, zühd, hikmet, tevessül, vaaz ve na't dini şiir temalarındandır. İbnu'l-Hatîb, zikrettiğimiz bu şiir türlerinin tümünde manzumeler kaleme almıştır. Onun na't (Peygamber methiyeleri), on bir kaside ve bir kıt'a olup toplam altı yüz on dokuz beyittir. Şairin na't şiirleri, hem diğer şiir temaları hem de dini şiirleri arasında önemli bir orana sahiptir. Onun diğer dini şiirlerinin ise on kaside ve kırk bir kıt'a tarzında toplam üç yüz on dört beyit olması, şairin önemli miktarda dini şiirler kaleme aldığını bize göstermektedir. Şair, Hz. Peygamber (s.a.v)'i övdüğü iki beyitlik şiirinde duygularını şöyle ifade etmektedir:¹⁵⁰ (el-Kâmil)

يَا مُصْطَفَى مِنْ قَبْلِ نَشْأَةِ آدَمَ وَالْكَوْنِ مَمْ تَفْتَحْ لَهُ أَغْلَاقُ
أَيُّرُومُ مَخْلُوقٍ تَنْأَاءَكَ بَعْدَمَا أَتَى عَلَى أَحْلَاقِكَ الْخَلْقُ

Ey Adem (a.s)'in yaradılışından ve kaniyatın kilitleri ona açılmadan (kainat yaratılmadan) önce seçilen!

Allah, senin ahlakını övdükten sonra, herhangi bir mahluk seni övmeye kalkışabilir mi?

4.1.11. Diğer Şiirleri

İbnu'l-Hatîb, zikrettiğimiz bu temalar dışında şekva, itâb, itizar, rica, mizah, tehekkum gibi temalarda şiirler kaleme almasının yanı sıra cinâs, tazmin, teşbih, tevriye gibi edebî sanatları icra etmek için de önemli oranda şiirler de nazmetmiştir.

4.2. Şekil ve Üslup Özellikleri

Şiirin şekil ve üslup özellikleri, nazım şekilleri, kafiye, vezin, eserin uzunluğu, kelime örgüsü, cümle yapıları, işlenen edebi sanatlar vb. unsurları kapsamaktadır.¹⁵¹

4.2.1. Nazım Türleri

Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb'in kullandığı nazım türleri kaside, muvaşşah, zecel ve musammattır. Yukarıda da ifade edildiği gibi çalışmamızda esas aldığımız divânındaki silik ve eksik on iki şiiri hariç tutulduğunda, İbnu'l-Hatîb'in şiirlerinin nazım türleri, şiir ve beyit sayılarının dağılımı şöyledir:

¹⁵⁰ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, 2/715.

¹⁵¹ Yusuf Sami Samancı, *Arap Şairlerden Mencek Paşa el-Yusufi ve Şiiri*, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2017), 360.

Nazım Türü	Şiir Sayısı	Beyit Sayısı
1. Kaside	718	7561
2. Muvaşşah	12	338
3. Zecel	7	172
4. Musammat	2	91
Toplam	739	8162

4.2.1.1. Kaside

Arap şiirinin klasik şiir formu olan kaside şairin en çok kullandığı nazım türüdür. Kaside, sözlük anlamı olarak “yönelmek, kastetmek” gibi manalara gelen قصد kökünden türemiş¹⁵² olup “belli bir amaçla söylenmiş, üzerinde düşünülmüş, gözden geçirilmiş şiir” şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁵³ Belli bir anlam örgüsünde, aynı vezin ve kafiyede olma zorunluluğu olan¹⁵⁴ kaside, üzerinde tam bir ittifak bulunmasa da beyit sayılarına göre, tek beyitten ibaret ise “yetîm”, iki beyit “nutfe”, üç ve üçten fazla ve yediden az ise “mukatta’a” ve yedi beyit ve üstü ise “kaside” olarak adlandırılmaktadır.¹⁵⁵

Klasik kaside formuna bağlı kalan İbnu’l-Hatîb’in kasideleri beyit sayıları bakımından şöyle tasnif edilebilir:

Nazım Türü	Şiir Sayısı	Beyit Sayısı
1. Kaside	221	6233
2. Mukatta’a	174	685
3. Nûtfe	318	688
4. Yetîm	5	5
Toplam	718	7561

Kasideler iç yapıları bakımından ise matla’, mukaddime, tahallus ve hatime şeklinde dörde ayrılmaktadır.¹⁵⁶ İbnu’l-Hatîb, kaside türünde bu yapıda şiirler nazmetmiştir.

¹⁵² Mecduddîn Muhammed b. Yakub el-Feyrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhîf* (Beyrut: Şeriketu Dâri’l-Erkam, ts.), “Bâbu’d-dâl”, 402.

¹⁵³ Hüseyin Elmalı, “Kaside”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/562.

¹⁵⁴ Şevkî Dayf, *el-Fenn ve mezâhibuhu fi’ş-şi’ri’l-Arabî*, (Kahire: Dâru’l-Ma’ârif, 11. Basım, ts.), 14.

¹⁵⁵ Ahmed el-Hâşimî, *Mîzânu’z-zeheb fi şanâ’ati şî’ri’l-Arab*, thk. Alâuddîn Atiye, (Beyrut: Mektebetu Dâri’l-Beyrûtî, 3. Basım, 2006), 31-32.; Hüseyin Tural, *Arap Edebiyatında Arûz*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 23.

¹⁵⁶ Yusuf Hüseyin Bekkâr, *Binâu’l-kaşîde fi’n-naqdî’l-Arabiyyi’l-kadîm*, (Beyrut: Dâru’l-Endelus, 1982), 203-229.

4.2.1.1.1. Matla‘

Matla‘, kasidenin ilk beytine verilen isimdir.¹⁵⁷ Kasidenin matla‘ı, dinleyicinin dikkatini cezbetmeli, şiire ilgi uyandırmalı ve kasidenin ana temasıyla uyum içinde olmalıdır.¹⁵⁸ Şairin de şiirinde zikrettiğimiz bu unsurlara riayet ettiği görülmektedir. Şair, Nasrî Emîri Ebû'l-Haccâc I. Yusuf'a yazdığı elli üç beyitlik methiyesinin nesîb bölümüne şöyle bir matla‘la başlamaktadır:¹⁵⁹ (et-Tavîl)

لَقَدْ رَامَ كَتَمَ الْوَجْدِ يَوْمَ ارْتَحَالِهِ وَلَكِنْ دَمَعَ الْعَيْنِ بَاحِ بِحَالِهِ

Ayrıldığı gün, aşkını gizlemek istedi. Fakat gözyaşı, onu ele verdi.

4.2.1.1.2. Mukaddime

Mukaddime, kasidenin matla‘ından sonra gelen giriş kısmı¹⁶⁰ olup gönül almak, şiirini beğendirmek ve sonraki bölümde ikna gücüne sahip olmak gibi amaçlarla şairlerce kaleme alınmaktadır.¹⁶¹ İbnu'l-Hatîb, atlat, gazel, hamriyyât, tasvir, şekva, hikmet gibi temaları şiirinin mukaddimelerinde işlemektedir. Aşağıdaki dizeler, şairin Nasrî Emîri Ebu'l-Haccâc I. Yusuf'a nazmettiği methiyesinin mukaddime beyitleridir:¹⁶² (el-Kâmil)

مَا بَالُ قَلْبِكَ لَا يَرِقُّ لِهَاتِمِ أَمَا لِقَلْبِي لَا يَقْرُّ فَرَارُهُ
بَاعَدْتَ بَيْنَ جُفُونِ صَبَكِ وَالْكَرَى حَتَّى تَسَاوَى لَيْلُهُ وَ نَهَارُهُ
وَحَمِيَّتِ طَيْرِ النَّوْمِ وَرَدَ شُؤُونِهِ فَالْتَوَمُّ لَا يَرِدُ الْجُفُونَ غِرَارُهُ
إِنْ كُنْتَ تُنْكِرُ مَا يَقْلِبِي مِنْ جَوَى يَلْتَأَخُ فِي طَيِّ الصُّلُوعِ أَوَارُهُ
فَاسْتَشْهَدِي الدَّمْعَ السَّفُوحَ بُوْجُنِي وَاسْتَحْرِِي الطَّيْفَ النَّزُوحَ فَرَارُهُ

Ne oluyor kalbine! Tutkuna merhamet etmiyor. Kalbime gelince bir türlü yatışmıyor.

Sana tutkun olanın göz kapakları ile uykunun arasını açtın. Öyle ki gecesi ve gündüzü farketmez oldu.

Uyku kuşunu su kaynaklarından men ettin. Artık uyku, göz kapaklarına uğramaz oldu.

¹⁵⁷ Cebbûr ‘Abdunnûr, *el-Mu‘cemu’l-edebî*, (Beyrut: Dâru’l-‘İlmi’l-Melâyiîn, 1979), “Matla‘”, 254.

¹⁵⁸ Ziyâuddîn b. el-Esîr, *el-Meşelu’s-sâir fi edebi’l-kâtib ve’ş-şâ’ir*, thk. Ahmed el-Hûfi-Bedevî Tabâne, (Kahire: Dâru Nahda, ts.), 3/96-108.

¹⁵⁹ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, 2/483.

¹⁶⁰ Bekkâr, *Binâu’l-kaşîde*, 212-221.

¹⁶¹ İbn Raşîk el-Kayravânî, *el-Umde fi meḥāsini’ş-şi‘r ve naḳdih*, thk. en-Nebvâ Abdulvahid Şe‘lân, (Kahire: Mektebetu’l-Hâncî, 2000), 1/360.

¹⁶² İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, 1/371.

Eğer ateşi kaburgaların arasında yanan kalbimdeki aşka inanmıyorsan, yanağımda durmadan akan gözyaşını şahit göster ve gezgin düşe onun hükmünü sor.

4.2.1.1.3. Tahallus

Tahallus, şairin, kasidesinin nesîb bölümünden şiirinin ana temasına anlam bütünlüğüne riayet ederek muhatabın sezemeyeceği şekilde geçiş yapmasıdır.¹⁶³ Şairin bu konuda mahir olduğu görülmektedir. Örneğin Nasrî Emîri Ebu'l-Haccâc I. Yusuf için nazmettiği yirmi yedi beyitlik methiyesinin mukaddimesinde bahçe vasfı ve hamriyyâtı meczederek başladığı kasidesine aşağıdaki tahallus beyitleriyle medihe ustaca geçiş yapmaktadır:¹⁶⁴ (el-Kâmil)

قَامَتْ تَقُولُ وَفِي فَتُورِ جُفُوعَهَا سِنَّهُ الْكُرَى: مَوْلَايَ عِمْتِ صَبَاخَا
وَاسْتَنْطَقَتْ عُوداً بِمِدْحَةٍ "يُسُوفِ" مَوْلَى الْوَرَى شَمَلِ الْوُجُودِ سَمَحَا

Baygın bakışlarındaki uykunun mahmurluğuyla "Hayırlı sabahlar efendim" diyerek kalktı.

Varlığı cömertlik bakımından kuşatan ve yaratılanların efendisi olan Yusufun övgüsüyle udu konuştu.

4.2.1.1.4. Hatime

Hatime, kasidenin nihayete erdirildiği son kısımdır. Bunun kasidenin içeriği ve üslubuyla uyumlu olması, kulakta hoş bir duygu bırakması ve dinleyiciyi bıktırarak manalar içermemesi gerekir.¹⁶⁵ Bu hususlarda hassasiyet gösteren İbnu'l-Hatîb, çoğunlukla Arap şiirinde görülen şiiriyle övünme geleneğine bağlı kalarak şiirini sonlandırmaktadır. Sık sık bu üsluba başvuran şair, Nasrî Emîri IV. Muhammed (ö. 733/1333) için yazdığı otuz sekiz beyitlik methiyesinin hatimesini şöyle bitirmektedir:¹⁶⁶ (el-Kâmil)

هَذِي عَرُوسُ قَصَائِدِي حَلِيَّتُهَا وَرَفَّقَتْهَا بِالسَّعِدِ مِنْ سَاعَاتِهَا
لَكَ يَا أَمِيرَ الْمُسْلِمِينَ فَعِمَ بِهَا وَفِي الْهَاءِ عَلَى بِنَا أَبْيَانِهَا
كَرَمْتُ بِنِسْبَتِهَا إِلَيْكَ فَحَقُّهَا أَنْ يُعْتَنَى بِرُؤْيَاهَا وَرُؤَايَاهَا
وَعَلَى مَقَامِكُمْ سَلَامٌ عَاطِرٌ مُتَّيِّبٌ دَارِيْنَ لَدَى نَفْحَاتِهَا

Bu, mutluluk anlarıyla süslediğim ve gelin ettiğin kasidelerimin gelinidir.

¹⁶³ İbnu'l-Esîr, *el-Meselu's-sâir*, 3/121; es-Seyyid Ali Sadruddîn b. Ma'sûm el-Medenî, *Envâru'r-rebî' fi envâ'i'l-bedî'*, thk. Şakir Hadî Şükr, (Kerbela: Mektebetu'l-'İrfân, 1968), 3/240; el-Kayravânî, *el-'Umde*, 1/372.; Ebû'l-Hasen Hazim el-Kartâcanî, *Minhâcu'l-buleğâ ve sirâcu'l-udebâ'*, thk. Muhammed el-Habîb İbnu'l-Hûca, (Tunus: ed-Dâru'l-'Arabiyye li'l-Kitâb, 3. Basım, 2008), 283-293.

¹⁶⁴ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, 1/223.

¹⁶⁵ Bekkâr, *Binâu'l-kaşîde*, 229-230.

¹⁶⁶ İbnu'l-Hatîb, *Divân*, 1/172-173.

Ey Emîru'l-muslimîn! O senindir, onunla mutlu ol. Beyitlerini nazmettiğim için mutluyum, sevinçliyim.

Sana nisbet edilmesiyle şereflendi. Zira ravilerine ve kafiyesine önem verilmesi onun hakkıdır.

Dârîn'in¹⁶⁷ kokularından hediye ettiği kokulu bir selam makamınızın üzerine olsun.

4.2.1.2. Muvaşşah, Zecel ve Musammat

Muvaşşah, fasih bir dille serbest vezin ve kafiye nazmedilen ve bestelenerek telli müzik aletleri eşliğinde söylenen şiir şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁶⁸ Onun ismini şekilsel yapısı bakımından kadınların boyunlarına taktıkları vişâh ile benzerlik arzetmesinden dolayı aldığı düşünülmektedir.¹⁶⁹ Bu türün ilk kez Endülüs'te Mukaddem b. Mu'âfâ el-Kabrî (ö. 299-300/911-912) tarafından kaleme alındığı hakkında ortak bir kanı vardır.¹⁷⁰ Arap şairlerce büyük bir teveccüh gören muvaşşah şiiri, Endülüslü şair Ubâde el-Kazzâz (ö. 500/1106)'ın kalemiyle zirveye ulaşmıştır.¹⁷¹ Bu türün son öncüsü olduğu ileri sürülen¹⁷² İbnu'l-Hatîb, gazel, hamriyyât, medih ve i'tizâr, isti'tâf temalarında üç yüz altmış altı beyitlik on iki muvaşşah şiiri nazmetmiştir.¹⁷³

Zecel ise fasih Arapçadan ziyade halk dilinin hakim olduğu ve eğlence meclisleri, şenlikler vb. mekanlarda telli çalgılar eşliğinde terennüm etmek için nazmedilen Endülüs'e özgü halk şiiridir.¹⁷⁴ Zecel, şekil, muhteva ve istilâhî tanımlar bakımından muvaşşah manzumesiyle benzer özelliklere sahip olup fasih Arapça yerine Arap halk dili ile yazılmasıyla muvaşşahtan ayrılmaktadır.¹⁷⁵ Bu türün ilk kez Ebû Bekr İbn Kuzmân/Kazmân (ö. 555/1160) tarafından tedvin edildiği kabul edilmektedir.¹⁷⁶ Birçok Arap şair tarafından rağbet gören bu şiir türü, İbnu'l-Hatîb'in de cazibesini çektiği¹⁷⁷ ve onun yüz yetmiş iki beyitlik yedi zecel nazmettiği görülmektedir.¹⁷⁸

¹⁶⁷ Dârîn Bahreyn'de bir liman ismidir. Dârîn, şöhretini limana getirilen Hint kokularına borçludur. Bk. Safiyuddîn Abdülmumin b. Abdülhak el-Bağdâdî, *Merâşidu'l-itlâ' 'alâ esmâi'l-emkine ve'l-bikâ'*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1992), 2/509.

¹⁶⁸ Kenan Demirayak, *Arap Edebiyat Tarihi IV Osmanlı Dönemi (Mısır ve Bilâdu's-Şam Bölgesi)*, (Erzurum: Fenomen Yayınları, 2015), 327-328.

¹⁶⁹ Muhammed Rıdvan ed-Dâye, *fî'l-Edebi'l-Endelus*, (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 2000), 178.

¹⁷⁰ İbn Haldûn, *el-İber*, 1/817.

¹⁷¹ İhsan Abbâs, *Târîhu'l-edebi'l-Endelus 'aşru't-tavâif ve'l-murâbiîn*, (Ammân: Dâru's-Şurûk, 1997), 185.

¹⁷² el-Makkârî, *Nefhu't-îfîb*, 7/5.

¹⁷³ Abdulhalim Huseyin el-Herût, *Muveşşahâtu Lisâniddîn İbni'l-Hatîb*, (Ammân: Dâru'l-Cerîr li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2. Basım, 2012), 115-159.

¹⁷⁴ Demirayak, *Arap Edebiyat Tarihi IV*, 344.

¹⁷⁵ İbn Haldûn, *el-İber*, 1/829; Dayf, *el-Fenn*, 454; el-Hatîb, *İbnu'l-Hatîb*, 251.

¹⁷⁶ İbn Haldûn, *el-İber*, 1/825.

¹⁷⁷ el-Makkârî, *Nefhu't-îfîb*, 7/5; ed-Dâye, *fî'l-Edebi'l-Endelus*, 203-209; Musa Yıldız, "Zecel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/176-177.

Aşağıdaki iki dize, Endülüs'ün en meşhur muvaşşahası ve birçok meşhur Arap sanatçının da seslendirdiği şairin elli iki beyitlik muvaşşahasının ilk iki dizesidir.¹⁷⁹ (er-Remel)

جَادَكَ الْغَيْثُ إِذَا الْغَيْثُ هَمَى يَا زَمَانَ الْوَصْلِ بِالْأَنْدَلُسِ
لَمْ يَكُنْ وَصْلُكَ إِلَّا خُلْمًا فِي الْكُرَى، أَوْ خِلْسَةَ الْمُخْتَلِسِ

Ey Endülüs'e kavuşma vakti! Bol bol bereket yağmurları sana yağsın yağmur yağdığında.

Sana kavuşmak, ancak uykuda bir rüya ya da gizli saklı bir kaçamakla olur.

Musammat ise kelime olarak inci, mücevher dizilen iplik, gerdanlık vb. manalara gelen “sımt” kökünden türemektedir.¹⁸⁰ İstilahen ise musammat, her kıtasının son mısraının kafiyesinin ortak ve son mısra hariç kıtaların diğer mısralarının içlerinde kafiyeli olduğu manzumelere verilen genel addır.¹⁸¹ Bu manzumelerin kıtalarının son mısraında ortaklaşmasıyla, mücevher veya incilerin dizili olduğu iplerden oluşan *sımt* adındaki bir kolyeye benzetilmesinden dolayı bu ismi aldığı düşünülmektedir.¹⁸² Endülüslü şairlerin de yaygın kullandığı bu nazım türü, şairin şiirinde, Emevi Halifesi el-Muste‘în Suleymân b. el-Hekem’in (ö. 407/1016-1017) on bir beyitlik gazel temalı kasidesine yazdığı *tahmîs*¹⁸³ ve Merînî Sultanı Ebû ‘Înân Fâris’in hacibi İbn Ebî ‘Amr için nazmettiği mersiyesine yazdığı *tesmîn* şeklinde karşımıza çıkmaktadır.¹⁸⁴

4.2.2. Vezin ve Kafiye

4.2.2.1. Kaside

Klasik Arap şiirine ahenk katan şekilsel unsurlar, vezin ve kafiyedir.¹⁸⁵ Vezin, beyitteki hareke ve sukûn harflerinin veya seslerinin bir aheng içerisinde belli bir ölçüye göre düzenlenmesidir.¹⁸⁶ Bu vezinlerin sistemli bir şekilde tertiplenmesine de “bahr” denilmektedir.¹⁸⁷ Onu ilk kez sistemli hale getiren kişi ise el-Halil Ahmed b. el-Ferâhîdî’dir (ö. 175/791).¹⁸⁸ Uzun ve kısa bahirler şeklinde ikiye ayrılan bu vezinlerin neredeyse tümünü şiirinde kullanan İbnu’l-Hatîb’in şiirinde kullandığı bahirlerin %

¹⁷⁸ İbnu’l-Hatîb, *Nufâza*, 3/238-245.

¹⁷⁹ İbnu’l-Hatîb, *Dîvân*, 2/792-794.; el-Herût, *Muveşşahât*, 142-148.

¹⁸⁰ el-Feyrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, “Bâbu’t-Ta”, 865-866.

¹⁸¹ Yahya Suzan, *Arap Şiirinde Muhammes ve Tahmîs*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 14-16.

¹⁸² İbrahim Enîs, *Musîka’ş-şi’r*, (Kahire: Mektebetu’l-Ancelû’l-Mısriyye, 2. Basım, 1952), 285.

¹⁸³ İbnu’l-Hatîb, *Dîvân*, 2/583-584.

¹⁸⁴ İbnu’l-Hatîb, *Divân*, 1/125-128.

¹⁸⁵ el-Kayravânî, *el-‘Umde*, 1/243; Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1973), 59; Bekkâr, *Binâu’l-kaşide*, 158.

¹⁸⁶ el-Haşimî, *Mîzân*, 14; Nihad M. Çetin, “Arûz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/424-437.

¹⁸⁷ el-Haşimî, *Mîzân*, 14-18.

¹⁸⁸ el-Haşimî, *Mîzân*, 11-12; Tural, *Arûz*, 54.

84,38 uzun, % 15,48 ise kısa bahirlerden oluşmaktadır. Şairin uzun bahirlerden sırasıyla en çok et-Tavîl, el-Kâmil, el-Besît ve el-Hafîf, kısa bahirlerden ise es-Serî', er-Remel ve el-Muctess vezinlerini tercih ettiği görülmektedir. Onun şiirindeki vezin çeşitliliği, şiirdeki mahareti ve aruz ilmine hakimiyetine işaret etmektedir. Ancak bazı durumlarda şairler, şiirlerinin veznini bozmamak için kural dışı hareket edebilmektedirler. "Şiir zarureti" şeklinde adlandırılan söz konusu işlem, birçok eserde görülmektedir.¹⁸⁹

Arap şiirinin diğer bir şekilsel unsuru olan kafiye ise şiirde ritmi sağlayan vezne göre belirli aralıklarla aynı sesin her beytin sonunda tekrarlanması şeklinde ifade edilmektedir.¹⁹⁰ Kafiye düzeninde beytin sonunda yer alan kafiyenin sonundaki sahih ve zaid olmayan harfe "harfu'r-revî" denir ve bu revî harflerine göre şiirler lâmiyye, siniyye, raiyye vb. şekilde adlandırılmaktadır.¹⁹¹ Şairin şiirleri incelendiğinde, onun en çok tercih ettiği revî harflerinin sırasıyla ر (105), د (91), ب (80), ن (63), ل (51) ve م (47) harfleri, en az kullandığı ise ذ (1), ظ (1), غ (1), ص (4), ث (5), ز (5) ve ش (5) revî harfleridir. İbnu'l-Hatîb'in Arap şiirinde revî harfi olarak nadir kullanıma sahip و ve ط, ه, ض harflerini¹⁹² kullanarak toplam altmış bir şiir nazmetmesi, okunuşu zor ve peltek harfleri bile kullanması onun şiirdeki maharetinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

4.2.2.2. Muvaşşah, Zecel ve Musammat

Muvaşşahlar, klasik Arap şiirinin arûz vezinleri ve serbest vezinler olmak üzere iki şekilde nazmedildiği gibi¹⁹³, bazı muvaşşahlarda müziksel ritmin coşkunu ve ahengini artması için farklı arûz vezinleri meczedilmektedir. Şairin vezin tercihi de bu çerçevededir. O, bazı muvaşşahalarında hafîf, mütedârik, remel gibi bestelenmeye, müziğin akışına uygun klasik Arap arûz vezinlerini tercih ederken, bazılarında ise bu vezinlerin meczû' ve meştûr vezinlerini bazılarında ise kuflun cüzlerinde/gusnlarında farklı iki bahri bir arada kullanmıştır.¹⁹⁴ Şair, ayrıca serbest vezinde de muvaşşah nazmetmiştir. Şairin zecel şiirine baktığımızda ise vezni çoğunlukla serbest vezindir. Onun musammat şiiri ise biri tahmis olup el-Kâmil¹⁹⁵ diğeri ise tesmin olup et-Tavîl vezindedir.¹⁹⁶

¹⁸⁹ Bk. Mahmut Tekin, *Kâfiyecî'nin Şerhu'l-İ'râb 'an Kavâ'idil-İ'râb Adlı Eseri Dil Ve Üslup Açısından İnceleme* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2022), 99.

¹⁹⁰ Emin Ali es-Seyid, *fi 'İlmi'l-kâfiye*, (Kahire: Mektebetu'z-zehrâ', ts.), 22.; Abdulaziz Atîk, *'İlmu'l-arûz ve'l-kâfiye*, (Beirut: Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, 1987), 136-137.

¹⁹¹ el-Haşimî, *Mîzân*, 129-130.; Atîk, *'İlmu'l-arûz*, 136-137.

¹⁹² Enîs, *Musîka's-şi'r*, s.246.

¹⁹³ Ebû'l-Kasım Hibetullah b. Cafer İbn Senâ' el-Mulk, *Dâru't-tirâz fi 'ameli'l-muvaşşahât*, thk. Cevdet er-Rikâbî, (Dımaşk: 1949), 33.

¹⁹⁴ el-Herût, *Muvaşşahât*, 115-159.

¹⁹⁵ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, 2/583-584.

¹⁹⁶ İbnu'l-Hatîb, *Divân*, 1/125-128.

4.2.3. Üslup ve Dil Özellikleri

Üslup, kişinin duygu, düşünce ve heyecanını ifade etme şekli ve dili kullanma tarzıdır.¹⁹⁷ Üslup, bir şair veya edibi ayırt edici önemli bir unsurdur. Kuşkusuz her mahir yazar ve şairin kendine has bir üslubu bulunmaktadır. Bu üslup, cümle ve kelime tercihi, lafız ve mana uyumu ve edebi sanatları kullanımı gibi durumlarda ortaya çıkmaktadır.

Şairin şiiri incelendiğinde, onun geleneksel Arap şiirlerinde kullanılan dil ve üslubu epeyce taklit ettiği ve onların şiirlerinden de çok sayıda alıntılar yaptığı görülmektedir. O, şiirinde doğulu şairleri taklit ettiğine dair beyanlarda bulunmuştur.¹⁹⁸ Şair, şiirinde manası konusunda uyumlu, kolay telaffuzlu ve fasih kelimeler kullanmakta ve kelime seçiminde titiz davranmaktadır. Bu, onun “her kelimedede sîn (harfi) vardır ... فِ كُلِّ كَلِمَةٍ مِنْهَا سِينٌ...” ibaresiyle başladığı beş beyitlik şiirinin dizelerinden rahatlıkla anlaşılmaktadır.¹⁹⁹

Şairin kelime tercihlerine baktığımızda ise şiirinde cennet, kabe, zezem, hac, hicaz bölgesindeki mekan isimlerini; karanlık, aydınlık, ışık, seher, gece, gündüz, güneş, dolunay, sema, yıldız; kase, şarap isimlerini; yaprak, dal, rüzgar, deniz, yağmur, bulut, şimşek; aşk, kalp, göz, gözkapağı, gözyaşı, bakış, ceylan, inci, gerdan; meşhur Arap edip ve şairlerin, tarihi şahsiyetlerin ve olayların, meşhur mekanların isimleri gibi kelimeleri sıklıkla kullanmıştır. Şair, bununla beraber şiirinde başka şairlerin şiirlerinden tazminler, ayet ve hadislerden iktibaslar, meşhur olaylara ve atasözlerine bolca yer vermektedir.

Nazım ve nesirde secili üslup ve edebi sanatları sıklıkla kullanan şair, teşbih, istiare, kinaye, mecaz, cinas, tıbak, mubalağa gibi çok sayıda edebi sanatları kullanmaktadır. Onun şiirinde kullandığı yaygın edebi sanatlardan bazıları şöyledir:

1. Mecaz: Mecaz, sözlükte “yürüyüp geçilen yer ve zaman ve yürüyerek geçmek” gibi anlamlarda kullanılmaktadır.²⁰⁰ İstilahen ise mecaz, bir alâkadan ötürü hakiki mananın kast edilmesine engel bir karineyle bir lafzın gerçek manasının dışında kullanılmasıdır.²⁰¹ Aklî mecaz ve mecaz-ı mürsel şeklinde ikiye ayrılmaktadır.²⁰² Şair,

¹⁹⁷ İsmail Durmuş, “Üslûp” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/387.

¹⁹⁸ İbnu'l-Hatîb, *Divân*, 1/179, 247, 325, 361, 423.

¹⁹⁹ İbnu'l-Hatîb, *Divân*, 2/735.

²⁰⁰ Ebû Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem b. Manzûr el-Ensârî, *Lisânu'l-'Arab*, (Beyrut: Dâru's-Sadr, ts.), “cvz”, 5/326-330.

²⁰¹ Sa'duddîn et-Teftâzânî, *el-Mu'âvvel: Şerhu't-telhîsi'l-miftâhi'l-'ulum*, thk. Abdulhamîd Hindâvî, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 6. Basım, 2013), 82; Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, (Lübnan: Muessesetu'l-Kutubi's-Sekâfe, 2. Basım, 2014), 216; Hikmet Akdemir, *Belâğat Terimleri Ansiklopedisi*, (İzmir: Nil Yayınları, 1999), 229.

²⁰² Bk. Mahmut Tekin, *Fahreddîn el-Arnâsî'nin el-İstinâre fî İlmi'l-isti'Âre Adlı Eserinin Beyân İlmi Açısından İncelenmesi*, Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Bilimleri Sempozyumu, (Elazığ: Asos Yayınları) Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Bilimleri Sempozyumu), 858-859.

Nasrî Emîri Ebu'l-Haccâc I. Yusuf'a yazdığı mersiyesinin şu dizesinde mecaz sanatını işlemektedir:²⁰³ (el-Kâmil)

تَبْكِي عَلَيَّ مَسَاجِدَ عَمَّرْتَهَا فَالنَّاسُ فِيهَا سَجَدَ وَقِيَامَ

İnsanlar, içinde secde ve kıyamda iken imar ettiğin mescitler sana ağlıyor.

Bu dizenin ilk mısraında “imar etmek” filinin gerçek failinden ziyade emir verip mescitlerin inşa edilmesine sebep olan kişiye isnad edilmesinden dolayı aklî mecaz sanatı vardır ve alâka sebebiyettir. Dizenin ikinci mısraında ise namazın cüzleri olan secde ve kıyam lafızları zikredilerek namaz kastedilerek mecaz-ı mürsel sanatı meydana gelmiştir. Buradaki alâka ise bir bütünün parçası zikredilerek tümü kastedildiğinden dolayı cüziyettir.

2. Teşbih: Sözlükte “bir şeyi bir şeye benzetmek”²⁰⁴ manasına gelen teşbih, terim olarak ise aralarındaki ortak vasıftaki benzerlikten ötürü bir şeyi başka bir şeye benzetmektir.²⁰⁵ Teşbih, müşebbeh, müşebbehün bih, vech-i şebah ve teşbih edatı olmak üzere dört unsurdan oluşmaktadır.²⁰⁶ Teşbih, şairin şiirinde sıklıkla kullandığı sanatlardan biridir. Şair, Nasrî Emîri Ebu'l-Haccâc I. Yusuf'u övdüğü kasidesinin aşağıdaki beytinde onu dolunaya, ülkeyi ise ayın indiği burçlara benzeterek mücmel ve belîğ teşbih sanatları icra etmektedir.²⁰⁷ (et-Tavîl)

كَأَنَّكَ بَدْرٌ وَالْبِلَادُ مَنَازِلُ إِذَا جِئْتَ أَفْقًا رَاقٍ نُورٌ جَمَالِهِ

Sen dolunay gibisin, ülke ise ayın indiği burçlar gibidir. Sen bir burca geldiğinde, onun güzelliğinin nuru parlar.

3. İstiare: Sözlükte “bir şeyi ödünç almak” manasında kullanılan²⁰⁸ istiare, terim olarak ise aralarındaki benzerlikten dolayı bir kelimenin mecaz anlamda kullanılmasıdır.²⁰⁹ Şiirinde sıklıkla bu sanatı işleyen İbnu'l-Hatîb, müderrisi Ali İbnu'l-Ceyyâb'a yazdığı mersiyesinin aşağıdaki dizesinde istiare sanatına şöyle yer vermektedir:²¹⁰ (el-Kâmil)

مَا كُنْتُ أَحْسَبُ قَبْلَ نَعْشِكَ أَنْ أَرَى "رَضْوَى" نَسِيرُ بِهِ عَلَى الْأَعْنَاقِ

Senin naaşından önce, Radvâ Dağı'nı omuzlar üstünde taşıyacağımızı göreceğimi sanmıyordum.

²⁰³ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, 2/557.

²⁰⁴ el-Feyrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, “Bâbu'l-He”, 1602.

²⁰⁵ el-Hâşimî, *Cevâhir*, 180; Ali Bulut, *Belâgat Meânî-Beyân-Bedî'*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 5. Basım, 2015), 194; Nusrettin Boleli, *Belâgat (Beyân-Me'ânî-Bedî' ilimleri) Arap Edebiyatı*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 8. Basım, 2013), 35.

²⁰⁶ et-Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, 72-76; el-Hâşimî, *Cevâhir*, 180.

²⁰⁷ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, 2/484.

²⁰⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “avr”, 4/618-619; el-Hâşimî, *Cevâhir*, 225.

²⁰⁹ M. Edip Çağmar, *Ahştırmalarla Belâgat*, (İstanbul: Ravza Yayınları, 2013), 187.

²¹⁰ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, 2/710.

Şair, İbnu'l-Ceyyâb'ın naaşını Radvâ Dağı'na benzeterek müşebbehi harzfetmekte ve müşebbehun bih olan Radvâ Dağı'nı zikrederek açık istiare sanatını icra etmektedir.

4. Kinaye: Sözlükte “ima etmek, üstü kapalı söylemek” manalarına gelen kinaye²¹¹, istilâhen ise bir sözü hem mecaz hem de hakiki anlama gelecek şekilde kullanmaktır.²¹² İbnu'l-Hatîb, Nasrî veziri ve müderrisi Ebû Bekr İbnu'l-Hekîm'e yazdığı methiyesinin aşağıdaki dizesinde kinâye sanatına şöyle yer vermektedir:²¹³ (el-Hafîf)

فَلَقَدْ أَجْبُوكَ يَا عُمْدَةَ الْحَيِّ ، وَرَبَّ الْبَيْتِ الرَّفِيعِ الْعِمَادِ

Ey Kabilenin direği ve yüksek sütunlu evin sahibi! Seni doğurdular.

Şair, “yüksek sütunlu ev” tabiri ile kinaye sanatını icra etmektedir.

6. Tazmin: Tazmîn, sözlükte “katmak, eklemek, garantiye almak”²¹⁴ gibi anlamlar taşımaktadır. İstilâhen ise bir şairin başka bir şairin şiirinden bir mısraı, bir veya iki beyiti alıntı yapmasıdır.²¹⁵ Şairin şiirleri incelendiğinde başka şairlerin şiirlerinden bolca tazminler yaptığı görülmektedir. Şair, Merînî Sultanı Ebû Salim el-Merînî için nazmettiği tek dizelik mersiyesinde ünlü zühd şairlerinden Ebu'l-'Atâhiye (ö. 210/825?)'nin şiirinden alıntı yaparak tazmin sanatını şöyle icra etmektedir:²¹⁶ (el-Vâfir)

بَيْ الدُّنْيَا بَيْ لَمَعِ السَّرَابِ "لِدُوا لِلْمَوْتِ وَاثْنُوا لِلْخَرَابِ"

Ey İnsanoğlu, ey serabın parıltısı gibi olanlar! “Doğurun... ancak akıbet ölümdür. İnşa edin... lakin sonuç çöküştür, helaktır!”

7. İktibas: Sözlükte “ateş almak, ilim almak, faydalanmak, alıntılanmak” gibi manalar taşımaktadır.²¹⁷ İstilâhen ise iktibas, nazım veya nesirde Kur'an-ı Kerim'den bir ayet veya onun bir kısmını ya da bir hadisi veya hadisin bir kısmını ayet ve hadis olduğunu belirtmeden alıntı yapmaktır.²¹⁸ Ayet ve hadisten çok alıntılar yapan İbnu'l-Hatîb, Ebu'l-Haccâc I. Yusuf'a nazmettiği methiyesinin aşağıdaki beytinin son mısrasında Alak Sûresi'nin ikinci ayetinden alıntı yaparak iktibas sanatı yapmıştır:²¹⁹ (el-Besît)

قَالَتْ تَنَاسَيْتَ عَهْدَ الْحَبِّ فُلْتُ لَهَا ، لَا ، وَالَّذِي خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ!

²¹¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, “kny”, 15/233-234.

²¹² el-Hâşimî, *Cevâhir*, 252; Boleli, *Belâgat*, 171; Bulut, *Belâgat*, 253.

²¹³ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, 1/295.

²¹⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, “Zmn”, 13/257-261.

²¹⁵ et-Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, 725; el-Hâşimî, *Cevâhir*, 309; Bulut, *Belâgat*, 389.

²¹⁶ İbnu'l-Hatîb, *Divân*, 1/161.

²¹⁷ Feyrûzâbâdî, *Kâmûs*, “Bâbu's-Sîn”, 729.

²¹⁸ Celâluddîn Muhammed b. Abdurrahman el-Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh fi 'ulûmi'l-belağa*, nşr. 'İmâd Besyûnî Zağlûl, (Beirut: Mektebetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, 5. Basım, 2011), 232.

²¹⁹ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, 2/690.

Dedi: (Yaşadığımız) Aşkın ahdini,zamanını unuttun. Ona dedim: Hayır. İnsanı alaktan yaratana yemin ederim ki unutmadım.

8. Cinas: Sözlükte “iki şeyin birbirine benzemesi”²²⁰ manasına gelen cinas, ıstılahen ise iki kelimenin telaffuzda benzer, manada farklı olmasıdır.²²¹ İki kelimenin harflerinin cins, sayı, hareke ve dizilişte aynı olmasına *tâmm*, bu unsurlarda farklılık olmasına ise *gayr-ı tâmm (nakıs)* cinas denilmektedir.²²² Şairin şiirinde bolca yer verdiği cinas sanatı, onun aşağıdaki dizesinde şöyle icra edilmektedir:²²³ (el-Besît)

قَالُوا "سَلَا" حَرَكْتَ أَشْوَاقَهُ فَسَلَا وَاللَّهِ، مَا كُنْتُ يَوْمًا عَنْكَ بِالسَّلَايِ

Dediler: Selâ şehri onun özlemlerini harekete geçirdi ve unuttu. Allah'a yemin ederim ki bir gün bile seni unutmadım.

Şair, ilk سَلَا lafzını Mağrib'deki Selâ şehri manasında, ikinci سَلَا lafzını ise “unutmak” manasında kullanmıştır ve iki lafız arasındaki harflerin hareke, sayı, cins ve sıra bakımından tam bir uyum içinde olmasından dolayı *tamm cinas* sanatını icra etmiştir.

9. Tıbak: Lugatta “uymak, uygun olmak, benzemek”²²⁴ gibi manalar taşıyan tıbak, ıstılahen ise zıt manadaki iki lafız uyum içerisinde bir arada kullanmaktır.²²⁵ Şairin yaygın işlediği sanatlardan biri olan tıbak, aşağıdaki dizesinde şöyle icra edilmiştir:²²⁶ (el-Vâfir)

وَكُلُّ بَدَايَةٍ فَآلِي أَنْتِهَاءٍ وَكُلُّ إِقَامَةٍ إِلَىٰ اِرْتِحَالٍ

Her başlangıç nihayete ve her konaklama göçe (mecburdur).

Şair, bu dizesinin ilk mısraında zıt manalı بَدَايَةٍ ve أَنْتِهَاءٍ, son mısraında ise zıt anlamlı اِرْتِحَالٍ ve إِقَامَةٍ kelimeleri birlikte kullanarak tıbak sanatı meydana getirmiştir.

10. Mukabele: Sözlükte “karşılaşmak, karşılamak, karşısında olmak”²²⁷ gibi manalara gelen mukabele, ıstılahen ise bir ifadede zıt manalı olmayan iki veya daha fazla lafız zikrettikten sonra bu lafızların karşıtlarını sırasıyla zikretmektir.²²⁸ Şair,

²²⁰ İbn Manzûr, *Lisānu'l-'Arab*, “Cms”, 6/43.

²²¹ Abdullah İbnu'l-Mu'tezz, *Kitābu'l-bedî'*, nşr. İgnatius Kratchkovsky, (Beyrut: Dâru'l-Mesîre, 3. Basım, 1982), 25; Ebû Yakub Yusuf es-Sekkâkî, *Miftāhu'l-'ulûm*, nşr. Na'îm Zerzûr, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1983), 429.

²²² et-Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, 682-689; el-Hâşimî, *Cevāhir*, 292-293; Bulut, *Belâgat*, 345-362; Boleli, *Belâgat*, 406-434.

²²³ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, 2/513.

²²⁴ Feyrûzâbâdî, *Kāmûs*, “Bâbu'l-Kaf”, 1157-1158.

²²⁵ el-Hâşimî, *Cevāhir*, 266.

²²⁶ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, 2/508.

²²⁷ Feyrûzâbâdî, *Kāmûs*, “Bâbu'l-Lam”, 1342.

²²⁸ es-Sekkâkî, *Miftāh*, 423; et-Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, 643.

Nasrî Emîri el-Ganî Billah için kaleme aldığı iki yüz beyitlik methiyesinin matla' beytinde mukabele sanatını şöyle icra etmiştir:²²⁹ (el-Kâmil)

الْحَقُّ يَغْلُو وَالْأَبَاطِلُ تَسْفُلُ وَاللَّهُ عَنِ أَحْكَمِهِ لَا يُسْأَلُ

Hak yüceliyor ve batıllar alçalıyor. Allah'ın hikmetlerinden sual olmaz.

Şair, bu beytinin ilk mısraında birbiriyile zıt anlamlı olmayan الْحَقُّ ve يَغْلُو kelimelerini peşpeşe zikrettikten sonra sırasıyla onların zıt anlamlısı olan الْأَبَاطِلُ ve تَسْفُلُ lafızlarını getirerek mukabele sanatı gerçekleştirmiştir.

SONUÇ

Endülüs'ün son İslam devleti olan Nasrîler Emîrliği hakimiyetinde XIV. yüzyılda yaşayan Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb, ilmî, edebî ve siyasi kişiliğiyle Endülüs'ün en ünlü şahsiyetlerindedir. İbnu'l-Hatîb, Nasrî Emîri Ebu'l-Haccâc I. Yusuf döneminde genç yaşta divânu'l-inşâ katibi olarak el-Hamra sarayında resmi hizmete başlamış ve ilerleyen dönemlerde bu resmi hizmetinin yanı sıra vezirlik ve elçilik görevleri de ona tevdi edilmiştir. Endülüs'te siyasi çöküşünün yaşandığı bu zaman diliminin olumsuz etkileri onun özel yaşamına da yansımış ve bu yüzden fırtınalı bir hayat sürmüştür. O, ömrünün çoğunu Nasrî ve Merînî hükümdarlarının gölgesinde onların saray nimetlerinden faydalanarak refah içinde geçirse de sürgünler, baskılar ve zindanlardan da nasibini almıştır. Nitekim dostlarının entrikaları ve ferdi hırsları neticesinde zındıklıkla itham edilerek feci bir şekilde katledilmiştir.

Çalkantılı yaşamı ve Nasrî Emîrliği'nde üstlendiği resmi vazifelerin ağır yüküne rağmen, İbnu'l-Hatîb, Endülüs'ün en üretken ilim erbabındandır. Edebiyat, şiir, tarih, tıp, siyaset, fıkıh gibi farklı ilimlerde yazdığı altmış civarındaki eserleri ile doğu ve batı ilim dünyasında saygın bir yeri vardır. Kaleme aldığı siyasi mektupları ile Arap edebiyatının bu alandaki en meşhur şahsiyetleri arasında zikredilmiştir. Tarih alanında telif ettiği eserler, Mağrib ve Endülüs'ün en önemli tarihi kaynakları olarak görülmüştür. Onun tıp alanında kaleme aldığı urcûzeler ve risaleler büyük bir ihtimam görmüş ve veba salgınının bulaşma yolları ve korunma yöntemlerinin ilk kez onun tarafından ortaya atıldığı iddia edilmiştir. İbnu'l-Hatîb, nesirde olduğu gibi nazımda da mahirdir. Onun şiirinde kullandığı dil, üslup ve edebi sanatlar, onun şiirdeki maharetini açıkça ortaya koymuştur. Onun şiirinin aslan payını medih şiirleri oluşturmaktadır. Bunun en önemli nedeni, onun ömrü boyunca Nasrî ve Merînî saraylarında yaşaması ve onların sultanları tarafından himaye edilmesidir. Çünkü o şiirini onlara ulaşmada bir araç olarak kullandığı gibi onların iktidarlarının nimetlerine karşılık şükran ve bağlılığını bildirmek için de kullanmıştır. Övgü şiirlerinin yanı sıra şair, na't, gazel, vâsıf, fahr, mersiye, hiciv, hamriyyât, zühd, tasavvuf, şevk, itizar, hezl gibi her temada şiirler nazmetmiştir. O, şiirde doğu meşhur Arap şairleri hem mana

²²⁹ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, 2/495.

hem de üslup bakımından taklit etmiştir. İbnu'l-Hatîb, nesirde olduğu gibi nazımda da edebi sanatları sıklıkla kullanmıştır ve zaman zaman bu nedenle eleştirilere maruz kalsa da bu konudaki mahareti tartışılmazdır. Aynı zamanda muvaşşaha ve zecel şiirleriyle de Endülüs'ün meşhur veşşah ve zecalları arasında zikredilen İbnu'l-Hatîb, nazmettiği muvaşşahalarıyla büyük bir ihtimam görmüştür. Onun nazmettiği bu muvaşşahalar, günümüzde de Arap sanatçıların dillerindedir.

KAYNAKÇA

- Abbâs, İhsan. *Târîhu'l-edebi'l-Endelus 'aşru't-tavâif ve'l-murâbi'în*. Ammân: Dâru's-Şurûk, 1997.
- Abdunnûr, Cebbûr. *el-Mu'cemu'l-edebe*. Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 1979.
- Ali, Muhammed Kürd. *Kunûzu'l-ecdâd*, Suriye: Edvâu's-Selef, 2010.
- Atîk, Abdulaziz. *'İlmu'l-'arûz ve'l-kâfiye*. Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, 1987.
- Bağdâdî, Safiyuddîn Abdulummin b. Abdulkhak el-Bağdâdî. *Merâşidu'l-itlâ' alâ esmâi'l- emkine ve'l-bikâ'*. 2 Cilt. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1992.
- Bekkâr, Yusuf Hüseyin. *Binâu'l-kaşîde fi'n-nağdi'l-Arabiyyi'l-kadîm*. Beyrut: Dâru'l-Endelus, 1982.
- Besec, Ahmed Hasan. *Lisânuddîn İbnu'l-Hağîb: 'Aşruhu, bî'etuhu, hayâtuhu ve âsâruhu*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.
- Boleli, Nusrettin. *Belâgat (Beyân-Me'ânî-Bedî' ilimleri) Arap Edebiyatı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 8. Basım, 2013.
- Bulut, Ali. *Belâgat Meânî-Beyân-Bedî'*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 5. Basım, 2015.
- Câsim el-Ubûdî-Cengiz Tomar, "İbnü'l-Hatîb, Lisânuddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/74-76. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Çağmar, M. Edip. *Alıştırmalarla Belâgat*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2013.
- Çetin, Nihad M. *Eski Arap Şiiri*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1973.
- Çetin, Nihad M. "Arûz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/424-437. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Dâye, Muhammed Rıdvan ed-Dâye. *fi'l-Edebi'l-Endelus*. Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, 2000.
- Dayf, Ahmed. *Belâgatu'l-'Arab fi'l-Endelus*, Kahire: Matba'atu Mısır, 1924.
- Dayf, Şevkî. *'Aşru'd-duvel ve'l-imârât fi'l-Endelus*, Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1989.
- Dayf, Şevkî. *el-Fenn ve mezâhibuhu fi's-şi'ri'l-'Arabî*. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 11. Basım, ts.
- Demirayak, Kenan. *Arap Edebiyat Tarihi IV Osmanlı Dönemi (Mısır ve Bilâdu's-Şam Bölgesi)*. Erzurum: Fenomen Yayınları, 2015.
- Durmuş, İsmail. "Üslûp". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/383-385. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Elmalı, Hüseyin. "Kaside". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/562-564. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Enîs, İbrahim. *Musîka's-şi'r*. Kahire: Mektebetu'l-Ancelû'l-Mısıriyye, 2. Basım, 1952.

- Ergin, Mehmet Mesut. "Osmanlı Dönemi Arap Şiirinde Sosyal Unsurlar", *Nüşa*, 6/21 (Bahar 2006), 42-67.
- Esîr, Ziyâuddîn b. el-Esîr. *el-Meselu's-sâir fî edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir*. 3 Cilt. thk. Ahmed el-Hûfi-Bedevî Tabâne. Kahire: Dâru Nahda, ts.
- Ferruh, Ömer. *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'İlmi'l-Melâyîn, 1983.
- Goldziher, Ignace. *Klasik Arap Literatürü*, çvr. Rahmi Er-Azmi Yüksel. Ankara: Vadi Yayınları, 2012.
- Feyrûzâbâdî, Matlûb, Ahmed. *Mu'cemu'n-nağdi'l-'Arabî el-ka'dîm*. 1 Cilt. Bağdat: Dâru'ş-Şuûni's-Sekâfiyyeti'l-'Âmme, 1989.
- Hafâcâ, Muhammed Abdulna'im. *el-Edebu'l-Endelus et-te'avvur ve't-tecdîd*. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1992.
- Hâşimî, Ahmed el-Hâşimî. *Mîzânu'z-zeheb fî şanâ'ati şî'ri'l-Arab*. thk. Alâuddîn Atiye. Beyrut: Mektebetu Dâri'l-Beyrûtî, 3. Basım, 2006.
- Hâşimî, Ahmed el-Hâşimî. *Cevâhiru'l-belâğa*, Lübnan: Muessesetu'l-Kutubi's-Sekâfe, 2. Basım, 2014.
- Hatîb, Nebil Halid el-Hatîb. *Lisânuddîn İbnu'l-Hafîb*. Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, 2013.
- Herût, Abdulhalim Huseyin el-Herût. *Muveşşahâtu Lisâniddîn İbni'l-Hafîb*. Ammân: Dâru'l-Cerîr li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2. Basım, 2012.
- Heykel, Ahmed. *el-Edebu'l-Endelusî*. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1985.
- İbn Gâzî, Muhammed el-'Usmânî. *er-Ravzu'l-hetûn fî aḥbâri Miknâseti'z-zeytûn*. thk. Abdulvahab İbn Mansûr. Rabat: el-Matba'atu'l-Melikiyye, 2. Basım, 1988.
- İbn Hacer, Şihâbuddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Kenânî el-'Askalânî. *ed-Duraru'l-kâmine fî a'yâni'l-mieti's-sâmine*. 3 Cilt. Haydar Âbâd: Dâiretu'l-Ma'ârifî'l-'Usmâniyye, 1414/1993.
- İbn Hacer, Şihâbuddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Kenânî el-'Askalânî. *İnbâu'l-gumr bi-enbâi'l-'umr*. 1 Cilt. thk. Hasan Habeşî. Kahire: Lecnetu İhyai't-Turâsi'l-İslâmî, 1969.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed. *et-Ta'rif bi'bn Ḥaldûn ve rihletu garben ve şarken*. Lübnan: Dâru'l-Kitâbi'l-Lubnânî, 1979.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed. *Muḳaddimetu İbn Ḥaldûn*. 2. Cilt. thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş. Dımaşk: Mektebetu'l-Hidâye, 2004.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed. *Târîhu İbn Ḥaldûn: el-'İber ve divânu'l-mubtede' ve'l-ḥaber fî târihi'l-'Arab ve'l-Berber ve men âsaruhum min zevî's-sultâni'l-ekber*. 7 Cilt. nşr. Halil Şahâde. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000.
- İbn 'Îmâd, Ebû'l-Feth Abdulhay el-Hanbelî. *Şezerâtu'z-zeheb fî aḥbâr men zeheb*. 8 Cilt. thk. Abdulkadir el-Arnâud-Mahmud el-Arnâud. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1996.
- İbn Manzûr, Ebû Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem el-Ensârî. *Lisânu'l-'Arab*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, ts.
- İbnu'l-Mu'tezz, Abdullah. *Kitâbu'l-bedî'*. nşr. İgnatius Kratchkovsky. Beyrut: Dâru'l-Mesîre, 3. Basım, 1982.

- İbn Senâ' el-Mulk, Ebû'l-Kasım Hibetullah b. Cafer. *Dâru't-tirâz fi 'ameli'l-muvaşşahât*. thk. Cevdet er-Rikâbî. Şam: y.y., 1949.
- İnân, Muhammed Abdullah. *Lisânuddîn İbnu'l-Haţîb: Hayâtuhû ve turâşuhu'l-fikrî*. Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1968.
- İnân, Muhammed Abdullah. *Devletu'l-İslâm fi'l-Endelus nihâyetu'l-Endelus ve târîhu'l-'Arabi'l-munteşirîn*. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1997.
- Kartâcanî, Ebû'l-Hasen Hazim el-Kartâcanî. *Minhâcu'l-buleğâ ve sirâcu'l-udebâ'*, thk. Muhammed el-Habîb İbnu'l-Hûca, (Tunus: ed-Dâru'l-'Arabiyye li'l-Kitâb, 3. Basım, 2008).
- Kasabcî, İssâm. *Lisânuddîn İbnu'l-Haţîb: Hayâtuhu ve fikruhu ve şî'ruhu*. Halep: Mudîretu'l-Kutub ve'l-Matbû'âtî'l-Câmi'iyye, 1994.
- Kayravânî, İbn Raşîk el-Kayravânî. *el-'Umde fi mehâşini's-şî'r ve nakdih*. 1 Cilt. thk. en-Nebvâ Abdulvahid Şe'lân, Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 2000.
- Kazvînî, Celâluddîn Muhammed b. Abdurrahman el-Hatîb el-Kazvînî. *el-İzâh fi 'ulûmi'l-belağâ*, nşr. İmâd Besyûnî Zağlûl. Beyrut: Mektebetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, 5. Basım, 2011.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l-muellifin*. 3 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Rasâle, 1993.
- Ketânî, Ebî Abdullah Muhammed b. Cafer el-Ketânî. *Selvetu'l-enfâs ve muhâdesetu'l-ekyâs 'an akbere mine'l-'ulemâ' ve's-şulehâ' bi Fâs*. 3 Cilt. thk. Muhammed Hamza b. Ali el-Ketânî. Fas: el-Mevsu'atu'l-Ketâniyye li't-Târîh, ts.
- Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb, *Târîhu'l-Mağribi'l-'Arabî fi 'aşri'l-vasîf el-kısmu's-sâlis min kitâbi a'mâlu'l-a'lâm*, thk. Ahmed Muhtâr el-Abbâdî-Muhammed İbrahim el-Kettânî. Dâru'l-beyzâ: Dâru'l-Kitâb, 1964.
- Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb. *Dîvânu Lisâniddîn İbni'l-Haţîb es-Selmânî*. thk. Muhammed Miftâh. Dâru'l-beyzâ: Dâru's-Sekâfe, 1989.
- Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb. *er-Ravzatu't-ta'rîf bi'l-hubbi's-şerîf*. thk. Muhammed el-Kettânî. Beyrut: Dâru's-Sekâfe-Dâru'l-Beyzâ', 1970.
- Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb. *el-İhâta fi ahbri Ğirnâta*. thk. Muhammed Abdullah İnân. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 2. Basım, 1978.
- Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb, *A'mâlu'l-a'lâm fi men bûyi'a kable'l-ihtilâm min mulûki'l-İslâm*. 2 Cilt. thk. Seyyid Kesrûyî Hasan. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002.
- Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb, *er-Rağmu'l-hulel fi nazmi'd-duvel*. Tunus: el-Matba'atu'l-'Umumiyye, 1316/1959.
- Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb, *Nufâzatu'l-cirâb fi 'ulâleti'l-i'tirâb*. 2 Cilt. nşr. Ahmed Muhtâr el-Abbâdî. Dâru'l-beyzâ: Dâru'n-Neşri'l-Mağribiyye, ts.
- Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb. *Nufâzatu'l-cirâb fi 'ulâleti'l-i'tirâb*. 3 Cilt. thk. es-Sa'diyye Fâgiyye, Rabat: Dâru'l-beyzâ, 1989.
- Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb. *el-Lemhatu'l-bedriyye fi'd-devleti'n-Naşriyye*. nşr. Muhibuddîn el-Hatîb. Kahire: Matba'atu's-Selefiyye, 1347/1928.

- Makkarî, Ahmed b. Muhammed el-Tilmisânî el-Makkarî. *Nefhu't-tîb min guşni'l-Endelusi'r-rafîb ve zikru vezîrihâ Lisâniddîn İbni'l-Hafîb*. 5 Cilt. thk. İhsân Abbas. Beyrut: Daru Sâdır, 1968.
- Makkarî, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed el-Tilemsânî el-Makkarî. *Ezhâru'r-riyâz fi aḥbâri 'İyâz*. 1 Cilt. thk. İbrahim el-Ebyârî vd. Kahire: Matba'atu Lecneti't-Te'lîf ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1939.
- Medenî, es-Seyyid Ali Sadruddîn b. Ma'sûm el-Medenî. *Envâru'r-rebî' fi envâ'il-bedî'*. 3 Cilt. thk. Şakir Hadî Şukr. Kerbela: Mektebetu'l-'İrfân, 1968.
- Nubâhî, Ebû'l-Hasan b. Abdullah en-Nubâhî. *Târîhu'l-ḳudâti'l-Endelus*, thk. Lecnetu'l-İhyâu't-Turâsi'l-Arabî. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîd, 1980.
- Özdemir, Mehmet. *Endülüs Müslümanları (Siyasi Tarih)*. Ankara: Türkiye Diyanet Yayınları Vakfı, 3. Basım, 2016.
- Özen, Şükrü. "İbn Kunfûz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/143-144. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Palencia, Angel Gonzalez. *Historia de la Literatura Arabigo-Espanola (Târîhu'l-fikri'l-Endelus)*. trc. Huseyin Mu'nis. Kahire: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1955.
- Parlak, Nizamettin. *Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb'in Siyasi Kişiliği ve Tarihçiliği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2012.
- Samancı, Yusuf Sami. *Arap Şairlerden Mencek Paşa el-Yusufî ve Şiiri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Sekkâkî, Ebû Yakub Yusuf es-Sekkâkî. *Miftâhu'l-'ulûm*. nşr. Na'îm Zerzûr. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983.
- Selâvî, Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. Hâlid en-Nâsırî es-Selâvî. *el-İstikṣâ liaḥbâri duveli'l-Mağribi'l-aḳṣâ*, 3 Cilt. thk. Cafer en-Nâsırî-Muhammed en-Nâsırî. Dâru'l-beyzâ: Dâru'l-Kitâb, 1418/1997.
- Seyid, Emin Ali es-Seyid. *fi 'İlmi'l-kâfiye*, Kahire: Mektebetu'z-Zehrâ', ts.
- Suzan, Yahya. *Arap Şiirinde Muhammes ve Tahmîs*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali eş-Şevkânî. *el-Bedru't-ṭâli' bi-meḥâsini men ba'de'l-ḳarni's-sâbi'*. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- Teftâzânî, Sa'duddîn et-Teftâzânî. *el-Muṭavvel:Şerhu't-telhîşi'l-miftâhi'l-'ulum*. thk. Abdulhamîd Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 6. Basım, 2013.
- Tekin, Mahmut. *Fahreddîn el-Arnâsî'nin el-İstinâre fi İlmi'l-isti'Âre Adlı Eserinin Beyân İlmi Açısından İncelenmesi*, Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Bilimleri Sempozyumu. Elazığ: Asos Yayınları, Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Bilimleri Sempozyumu.
- Tekin, Mahmut. *Kâfiyecî'nin Şerhu'l-İ'râb 'an Kavâ'idi'l-İ'râb Adlı Eseri Dil Ve Üslup Açısından İnceleme*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2022.
- Tıtvânî, Muhammed b. Ebî Bekr et-Tıtvânî. *İbnu'l-Hafîb min ḥilâli kutubihi*. 1 Cilt. Tıtvân: Dâru't-Tibâ'ati'l-Mağribiyye, 1954.
- Tural, Hüseyin. *Arap edebiyâtında arûz*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.

Yıldız, Musa. "Zecel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/176-177. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Zeyyâd, Ahmed Hasan ez-Zeyyâd. *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*. Kahire: Dâru Nahda, ts.